

Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp (Tarragona)

Joan Tort i Donada

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Programa de doctorat "Paisatge, regió i medi ambient". Bienni 1988-1990

ELS NOMS DE LLOC I EL TERRITORI. UNA INTERPRETACIÓ GEOGRÀFICA
DE LA TOPONÍMIA DEL BAIX CAMP (TARRAGONA)

Tesi doctoral presentada per
JOAN TORT i DONADA
per optar al títol de doctor en geografia

Dirigida pel Dr. VICENÇ M. ROSSELLÓ i VERGER

Tutor: Dr. JOSEP M. PONS i GRANJA

Barcelona, setembre de 1999

**ELS NOMS DE LLOC I EL TERRITORI.
UNA INTERPRETACIÓ GEOGRÀFICA DE LA TOPONÍMIA
DEL BAIX CAMP (TARRAGONA)**

Volum I

Joan Tort i Donada

Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional
Universitat de Barcelona
Barcelona, 1999

ÍNDEX GENERAL

Nota preliminar (p. 13)

Introducció (p. 19)

I. Plantejament

II. Sobre l'especificitat dels noms de lloc com a camp d'estudi

III. Sobre la idoneïtat de la perspectiva geogràfica en l'estudi dels noms de lloc

IV. Consideracions d'ordre metodològic i formal en relació amb aquesta recerca

PRIMERA PART: L'ESTUDI DE LA TOPONÍMIA DES DE LA PERSPECTIVA DE LA GEOGRAFIA (p. 21)

Capítol 1. La toponímia o estudi dels noms de lloc, un camp de coneixement interdisciplinari (p. 33)

1.1. Aproximació al concepte de topònim (p. 39)

1.1.1. Consideracions inicials

1.1.2. Acotacions terminològiques bàsiques

1.1.3. Unes notes sobre l'especificitat dels noms de lloc

1.1.3.1. L'especificitat dels noms de lloc en tant que "noms propis"

1.1.3.2. L'especificitat dels noms de lloc en tant que referits a "llocs"

1.1.3.3. A manera de recapitulació

1.2. La toponímia, cruïlla interdisciplinària (p. 52)

1.2.1. Plantejament de la qüestió: la posició de la toponímia com a camp del coneixement.

1.2.2. La perspectiva lingüística i el seu caràcter preeminent. Idoneïtat i insuficiències que presenta.

1.2.2.1. Valoració, en particular, de la recerca etimològica

1.2.2.2. "Etimologia" i "etiologia" dels topònims

1.2.3. La perspectiva geogràfica en la toponímia: l'aportació d'un punt de vista centrat específicament en l'espai.

1.3. Els noms de lloc i el problema de la significació (p. 65)

1.3.1. Consideracions sobre la "significació" dels noms de lloc

1.3.1.1. Els noms de lloc en relació amb la dicotomia “connotació”/”denotació”

1.3.1.2. Entorn de la “funció descriptiva” dels noms de lloc

1.3.2. Percepció humana i significació de l’espai

1.3.3. El paper de la toponímia en la construcció del “significat global” del territori

Capítol 2. El punt de vista geogràfic en la toponímia: una perspectiva amb múltiples possibilitats (p. 85)

2.1. Els noms i la geografia: anàlisi d’unes interaccions (p. 91)

2.1.1. De la visió tradicional a la visió moderna

2.1.2. La paraula, eina bàsica de la descripció i l’anàlisi geogràfiques

2.2. Els noms de lloc com a expressió de la relació home-territori (p. 97)

2.2.1. La “territorialitat” com a base genètica del topònim

2.2.1.1. El territori com un “tot”. La geografia i el problema filosòfic del “tot” i les “parts”.

2.2.1.1.1. Els noms de lloc en relació amb el problema del “tot” i les “parts”

2.2.1.2. El punt de vista de la geografia regional

2.2.1.2.1. Geografia regional i percepció del territori

2.2.1.3. Una aportació específica: la “geografia del lloc”

2.2.2. La “diferenciació del territori” com a qüestió clau

2.2.2.1. El plantejament de Carl Sauer

2.2.2.2. El plantejament de Vidal de la Blache

2.2.2.3. El plantejament de Hartshorne

2.3. La toponímia com a “llenguatge del territori”: contribució a una comprensió integradora dels problemes geogràfics. (p. 121)

Capítol 3. L’estudi sistemàtic de la toponímia catalana i la preocupació pel territori (p. 137)

3.1. Les grans fites en l’estudi sistemàtic de la toponímia catalana (p. 137)

3.2. Consideració particular d’algunes aportacions, des de la perspectiva geogràfica (p. 143)

3.2.1. Un antecedent a tenir en compte: Ildefons Cerdà

3.2.2. Josep Balari i els seus *Orígenes històrics de Catalunya*

3.2.3. El moviment excursionista i el desvetllament de les recerques locals

3.2.4. Un nou context per a la recerca toponímica: el *Diccionari general de la llengua*

catalana i el *Diccionari català-valencià-balear*.

3.2.5. La Societat Catalana de Geografia i l'impuls a la recollida dels noms de lloc

3.2.6. La recerca toponomàstica a la segona meitat del segle XX. Algunes notes

3.2.6.1. Enric Moreu-Rey i la Societat d'Onomàstica

3.2.6.2. Els inventaris d'onomàstica

3.2.6.3. L'obra de Joan Coromines

3.2.6.4. L'aportació de la cartografia

3.3. L'aportació de la toponomàstica a l'estudi i el coneixement del territori: un assaig de valoració global. (p. 183)

SEGONA PART: ESTUDI DE LA COMARCA DEL BAIX CAMP A PARTIR DE LA SEVA TOPONÍMIA. (p. 193)

Capítol 4. La comarca del Baix Camp. Introducció geogràfica (p. 197)

4.1. Situació i característiques generals (p. 203)

4.1.1. El marc general: el Camp de Tarragona

4.1.2. Dades territorials bàsiques

4.1.3. Aspectes fonamentals del medi físic

4.1.4. La fesomia humana

4.2. La progressiva definició del territori comarcal (p. 227)

4.2.1. Plantejament general: el Camp, un territori físicament ben definit i amb Tarragona com a centre històric destacat.

4.2.1.1. Sobre els límits "exteriors"

4.2.1.2. Sobre els límits "interiors": 'Alt Camp' i 'Baix Camp'

4.2.2. L'aportació dels tractadistes al coneixement del territori comarcal

4.2.3. El procés d' "oficialització" de la comarca

4.2.3.1. La comarca de 1936

4.2.3.2. La comarca actual

4.3. El Baix Camp i el Camp de Tarragona des del punt de vista lingüístic. Algunes notes. (p. 251)

Capítol 5. L'estudi de la toponímia del Baix Camp. Consideracions metodològiques (p. 24)

5.1. Consideracions generals: l'espai i el temps de la recerca duta a terme (p. 267)

5.2. Les fonts toponímiques (p. 271)

5.2.1. Els inventaris o reculls de noms

5.2.2. La cartografia

5.2.3. Altres fonts

5.3. L'estudi i la sistematització dels topònims (p. 277)

5.3.1. La preparació dels materials

5.3.2. L'ordenació dels topònims: problemàtica específica i anàlisi dels criteris adoptats pels autors.

5.3.2.1. Preliminar: consideracions teòriques sobre l'ordenació dels topònims

5.3.2.2. Un primer criteri d'ordenació: les normes de Coromines-Ribas (1936)

5.3.2.3. L'esquema estructurador d'Enric Moreu-Rey (1982)

5.3.2.4. Exemple de tipologia classificatòria sectorial: els noms de les formes del relleu (Carles Domingo, 1997).

5.3.2.5. Tipologies classificatòries de la toponímia cartogràfica

5.3.2.6. Valoració de les tipologies estudiades

5.3.3. L'ordenació dels topònims: exposició dels criteris utilitzats en relació amb aquesta tesi.

5.3.3.1. Distinció fonamental: la toponímia relativa al medi físic i la toponímia relativa a l'home i a la seva activitat.

5.3.3.2. Estructuració de l'àmbit corresponent a la toponímia del medi físic (A)

5.3.3.3. Estructuració de l'àmbit de la toponímia relatiu a l'home i a la seva activitat (B)

5.3.3.4. Referència a l'àmbit toponímic final: els "altres topònims" (C)

Capítol 6. El Baix Camp com a "sistema toponímic": estudi dels topònims de la comarca, la seva distribució i la seva significació territorial (p. 313)

6.1. Remarques inicials (p. 319)

6.2. La toponímia del Baix Camp i la diferenciació del territori: homogeneïtats i contrastos en la distribució dels topònims. (p. 321)

6.2.1. La 'toponímia bàsica' del Baix Camp. Consideracions a propòsit de la seva

quantificació.

6.2.2. Els trets fonamentals de la distribució de la toponímia relativa al medi físic.

6.2.3. Els trets fonamentals de la distribució de la toponímia sobre l'home i la seva activitat.

6.3. Els noms dels nuclis de població de la comarca: una perspectiva onomasiològica (p. 341)

6.3.1. Apunt previ: els aspectes geogràfics de la "toponímia nuclear" del Baix Camp.

6.3.2. Anàlisi detallada dels topònims

6.3.3. Una visió de conjunt

6.4. El medi físic del Baix Camp a partir de la toponímia. Anàlisi dels diversos àmbits de significació. (p. 367)

6.4.1. L'oronímia. Un àmbit d'especial rellevància al nord i a l'oest de la comarca

6.4.2. La hidronímia del Baix Camp. Un exemple de la importància del 'matis' en toponímia.

6.4.3. Paratges, indrets i altres llocs del medi físic. Consideracions generals

6.5. L'activitat humana i la seva empremta en la toponímia de la comarca (p. 405)

6.5.1. Apunts sobre la toponímia relativa al poblament

6.5.2. Una economia tradicional fonamentada en les activitats agràries i testimoniada pels noms de lloc.

6.5.3. Un camp especialment desenvolupat: la toponímia de les vies de comunicació

6.6. Referència als "altres topònims" (p. 429)

6.6.1. Els exotopònims

6.6.2. Els talassònims

Conclusions (p. 451)

Fonts toponímiques i bibliografia (p. 465)

I. Fonts toponímiques (p. 471)

II. Bibliografia (p. 481)

Apèndixs

I. Apèndix cartogràfic (p. 511)

II. Apèndix fotogràfic (p. 575)

III. Apèndix gràfic i documental (p. 693)

IV. Apèndix onomàstic. Inventari de la 'toponímia bàsica' dels municipis del Baix Camp (p. 731)

Nota preliminar

Aquest estudi és el resultat d'una recerca iniciada el 1990 i duta a terme, essencialment, entre 1995 i 1999. Tot i que el nostre propòsit, en projectar allò que volíem que fos una tesi doctoral de geografia, era abordar un tema relacionat amb la toponímia, ens va caldre temptejar el terreny de diverses maneres abans de centrar l'anàlisi en els termes en què ho hem fet i de construir un esquema de treball com el que finalment hem adoptat. Es podria dir, doncs, que la tesi, com a proposta concreta d'estudi, és el resultat d'un procés de depuració i de maduració progressiva d'idees al voltant del tema plantejat des de l'inici, el qual, per les seves pròpies particularitats conceptuals i metodològiques, ens ha exigít fer una atenció especial als fonaments com a requisít previ a la materialització del treball. Com tindrem ocasió d'explicar en el seu moment, la circumstància que no sigui habitual a casa nostra la realització d'estudis d'aquest tipus des de l'òptica específica de la geografia ha significat per a nosaltres un estímul, però també ens ha obligat a ser especialment rigorosos tot al llarg del desenvolupament de l'estudi.

Hem de dir, en qualsevol cas, que la singularitat específica de la recerca té el seu primer reflex en la mateixa estructura del treball, en el sentit d'estar vertebrat en dues parts temàticament afins però força diferenciades en el seu contingut concret (tot i que, per simplificar, direm que una és la part "teòrica" i l'altra la part "pràctica"). De bon principi, la nostra intenció era estudiar d'una forma específica la toponímia de la comarca del Baix Camp. Tanmateix, la necessitat de tenir una base de reflexió i d'anàlisi sòlida ens va portar a ampliar progressivament el camp d'estudi; al cap i a la fi, aquesta base va esdevenir prou àmplia com per decidir-nos a tractar-la d'una forma autònoma i a convertir-la en un dels eixos fonamentals de la recerca. Dit en altres paraules: malgrat que l'estructura general del treball no ho posi en evidència, la primera part de la tesi no és tant la "causa" de la segona part com la "conseqüència". No és sobrer assenyalar, en aquest punt, que a la base d'aquest fet hi ha una circumstància molt concreta: la necessitat de fonamentar la viabilitat i la consistència de la perspectiva geogràfica a l'hora d'abordar l'estudi dels noms de lloc d'un àmbit territorial determinat.

Aquest treball és, en primer lloc, una recerca de caràcter universitari, i significa per a nosaltres la culminació d'un cicle de formació que es va iniciar formalment amb els

estudis de llicenciatura i que ha continuat amb els de doctorat. En aquest context, pensem que és oportú evocar aquí el record d'un professor que ens va marcar profundament: fem referència a Lluís Casassas i Simó, traspassat, en plena vitalitat física i intel·lectual, l'any 1992. El seu mestratge sempre l'hem tingut present, i en un moment com aquest, de cloenda d'una etapa dins la nostra trajectòria acadèmica, ens sentim obligats a deixar-ne constància expressa.

En el pla concret de la recerca duta a terme, hem de mencionar en primer lloc el doctor Vicenç M. Rosselló Verger, que l'ha dirigida des de l'inici. A banda del paper com a supervisor permanent -i primmirat- del treball, hi ha un aspecte de la seva tasca que li hem d'agrair en particular: el fet que no ens deixés d'empènyer i de fer-nos costat, malgrat l'allargament de la recerca, malgrat els nostres dubtes freqüents i malgrat la distància física -València i Barcelona no són lluny, però tampoc no són a prop. Ara, un cop enllestida la tasca, és bon moment per recapitular i fer menció d'aquelles coses que no es veuen però que sabem que han estat importants per arribar, al capdavant, a la fita que un dia ens vam proposar.

Pertoca ara referir-nos a les persones que ens han ajudat en la realització material del treball. Particularment, hem tingut el goig de comptar amb tres aportacions d'un valor inestimable. En primer lloc la de Carme Díez, en la redacció material del text, en la compaginació i en la preparació dels successius esborranys previs a la versió final de la tesi. En segon lloc, l'aportació de Pere Tobaruela, que ens ha ajudat en el buidat de les fonts i en l'elaboració de llistes de topònims; una tasca que ha estat imprescindible per a la recerca però que ha comportat un treball laboriós i feixuc (en la mesura que hem treballat sobre un total aproximat de 17.000 topònims). Finalment, l'aportació de Francesc Corbera, que ha assumit el repte de convertir els nostres esborranys de mapes en una cartografia concisa i expressiva. Més enllà de qualsevol retòrica, hem de reconèixer que sense la triple col·laboració que acabem d'esmentar aquest treball no hauria estat el mateix: ni pel que fa a la forma ni en relació amb el temps de realització.

A banda d'aquestes tres aportacions, n'hem de mencionar d'altres -també, en molts casos, prou significatives. Com ara la de Ramon Amigó, bon amic i gran expert en onomàstica, que ens ha facilitat informació sobre aspectes diversos de la toponímia del

Camp, i del qual hem rebut consells molt atinats. La de Ferran Jové, que ens va permetre consultar el seu text original sobre l'onomàstica de Mont-roig del Camp; o bé la de Montserrat Vidiella, que ens va cedir les seves primeres llistes de topònims de Cambrils, base d'un futur recull d'onomàstica. Així mateix, hem de deixar constància de l'ajut rebut d'Ernest Costa en temes de caràcter fotogràfic; de Miquel Àngel Cabrer, en el buidat de les fonts cartogràfiques; de Josep M. Domènech, que ens va permetre consultar el seu amplíssim fons bibliogràfic; del professor quebequès Henri Dorion, que ens va fer arribar llibres i articles d'un gran interès; d'Eugeni Perea i de Dolors Roigé, que ens van trametre, també, textos d'una importància clau per al nostre estudi. I encara, previsiblement, d'alguna altra persona que no esmentem perquè, amb les presses de darrera hora, hem oblidat d'incloure-la a aquesta mena de "llista de crèdits" que hem improvisat.

Per acabar, només ens resta fer menció dels companys del Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional de la Universitat de Barcelona. Unes vegades, pels consells rebuts; altres cops, per les mostres d'encoratjament o d'interès que ens han donat. Sense ànim de menystenir ningú, volem citar en particular els noms de Jaume Font, Roser Majoral, Josep Raso i Dolores Sánchez. Des del punt de vista acadèmic, així mateix, hem de fer notar que la possibilitat que hem tingut, durant els quatre anys darrers, de programar i impartir una assignatura de toponímia, dins el segon cicle dels estudis de geografia, de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, ens ha permès desenvolupar una sèrie de continguts i de plantejar moltes qüestions relacionades específicament amb l'objecte d'aquesta recerca. Tot plegat ha contribuït, també, a fonamentar la nostra perspectiva d'estudi, i ens ha empès a portar fins al final una tasca que més d'un cop havíem cregut que ens ultrapassava.

Sant Cugat del Vallès, 14 de setembre de 1995

“Penso que la geografia és, més que cap altra ciència, un afer del filòsof.”

Estrabó

INTRODUCCIÓ

I. Plantejament general

Aquest treball, que presentem com a tesi doctoral i que hem titulat *Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp*, pretén ser, en essència, una investigació documentada sobre els diversos nivells d'interrelació que es donen entre el *territori* i els *noms de lloc* (o *noms propis geogràfics*, o *topònims*, segons les equivalències habitualment admeses). A l'efecte de la nostra recerca, hem partit de la base que la toponímia és un camp d'estudi situat a la cruïlla de diversos coneixements, entre els quals hi ha la geografia, i que precisament aquest, com a coneixement específicament vinculat a la descripció i l'anàlisi del territori, ofereix unes possibilitats d'investigació atractives, en bona part inèdites (o, en tot cas, poc explorades) i d'una gran amplitud. Aquesta constatació elemental, que ha estat el motiu bàsic que ens ha empès a emprendre l'estudi, ens ha portat també a estructurar-lo i a desenvolupar-lo com un tot. És a dir, que hem procurat no perdre mai de vista allò que hem pensat que havia de ser-ne el fil conductor: l'avaluació, des de diverses perspectives i a la diferents escales d'anàlisi, de la "connexió" o "grau de correlació" existent entre els *noms de lloc* i l'*espai o àmbit territorial* al qual, necessàriament, tals noms fan referència.

La tesi, tot i plantejada com una investigació unitària, ha estat formalment organitzada en dues parts, en atenció a la perspectiva d'anàlisi predominant a cadascuna: la teòrica, a la primera, i la pràctica, a la segona. A la primera part, titulada "L'estudi de la toponímia des de la perspectiva de la geografia", ens proposem delimitar el nostre camp de recerca, els noms de lloc, des de l'òptica de la geografia, tot fonamentant en el sentit més ampli possible l'especificitat i la rellevància d'aquesta perspectiva d'anàlisi. Al seu torn, la segona part, que porta per títol "Estudi de la comarca del Baix Camp a partir de la seva toponímia", pretén abordar, sobre la base de les premisses establertes en el pla teòric, l'estudi d'un sector concret de Catalunya com és la comarca del Baix Camp, a partir dels seus noms de lloc. Finalment, i com a cloenda de la investigació, l'apartat de conclusions ens permetrà plantejar les interrelacions fonamentals entre la perspectiva teòrica i la pràctica, i avaluar, d'una manera global, l'adequació metodològica i el grau d'idoneïtat dels resultats assolits.

Més enllà de la presentació del tema i dels criteris bàsics sobre els quals hem estructurat la recerca, creiem convenient de fer, al llarg d'aquest apartat introductori, una sèrie de remarques i d'observacions preliminars. D'una banda, en relació amb l'especificitat de la pròpia "matèria primera" del treball, els noms de lloc. D'altra banda, respecte a la geografia, com a disciplina científica dins la qual ens movem tot al llarg de l'estudi. I en tercer lloc, sobre els aspectes de caràcter metodològic i formal propis d'una recerca al nivell d'una tesi doctoral, i que cal puntualitzar de bon principi. Per raó de la naturalesa diversa d'aquestes acotacions, les tractarem d'una forma individualitzada en els tres epígrafs que segueixen.

II. Sobre l'especificitat dels noms de lloc com a camp d'estudi

Un punt de partida fonamental en la nostra recerca és la consideració que els noms de lloc, des del punt de vista conceptual, se situen a la cruïlla de tres grans disciplines: la geografia, la història i la lingüística. Tenen, en definitiva, una naturalesa complexa que demana que el seu estudi no es plantegi des de perspectives d'anàlisi restrictives o limitades, sinó des d'òptiques preferentment obertes, pluridisciplinàries i integradores. En aquest sentit, i a efectes del present capítol introductori, fem nostra l'opinió d'Enric Moreu-Rey a propòsit de l'especificitat de la toponímia, quan assenjala que "com moltes de les anomenades ciències humanes, la toponímia és una ciència jove; com totes elles, és insegura i no pot assolir resultats per si mateixa, de forma que necessita la col·laboració d'altres manifestacions de la investigació. Totes les ciències humanes es compenetren, en efecte, i són interdependents." (Moreu-Rey, 1982, p. 11).

Tot i l'especificitat apuntada -que serà objecte d'anàlisi a la primera part de la tesi-, tot i la necessitat d'abordar l'estudi dels noms de lloc des de plantejaments d'una certa amplitud, constatem que, a la pràctica, no sempre s'ha partit d'aquestes premisses. Només cal donar una ullada a la bibliografia bàsica sobre toponímia publicada al país des de la primèria del segle per descobrir un predomini molt notori dels enfocaments filològics o historicolingüístics. I no és que això, en el fons, es pugui considerar negatiu; el que succeeix és que, sobre la base d'aquests enfocaments, hom ha tendit a sobrevalorar el paràmetre "temps" present en el nom de lloc per damunt del paràmetre "espai". Val la pena de reportar, al respecte, una reflexió que feia sobre la qüestió, l'any

1957, el geògraf anglès H.C. Darby, un dels primers estudiosos del seu país sobre la toponímia a partir d'enfocaments geogràfics:

“En aquest punt cal dir que l’afinitat entre l’estudi dels noms de lloc i la recerca geogràfica no és unidireccional. Sir Allen Mawer, una vegada i una altra, va advertir del perill d’una aproximació exclusivament filològica a l’estudi dels noms de lloc, i va subratllar la necessitat d’un coneixement de primera mà dels llocs, tant com dels noms. Ell mateix va escriure que les conclusions del filòleg han de ser comprovades en cada cas a través de la topografia reflectida als mapes, a través del treball de camp o a través d’una recerca específica. I és que el coneixement concret de l’espai sovint ens dóna la clau del significat d’un nom.”

(H.C. Darby, 1957, pp. 390-391)

En qualsevol cas, no es tracta en aquest apartat introductori de fer prevaler una hipotètica genuïtat del nostre estudi a base de defensar un plantejament d’anàlisi pretesament original i fins i tot exclusivista. D’una manera molt més simple, volem situar tan sols les coordenades bàsiques de la nostra recerca. I això ens emmena a defensar, dins la recerca toponomàstica en general, la necessitat de fer una atenció particular al vessant territorial o espacial dels topònims; un vessant que, a criteri nostre, no sempre ha estat tractat d’acord amb la seva importància i la seva significació real. Contribuir, doncs, en el pla general de l’estudi dels noms de lloc, a fer adonar de la rellevància d’aquest paràmetre és, tot i que no estigui formulat explícitament, un dels objectius que ens proposem en aquesta investigació.

III. Sobre la idoneïtat de la perspectiva geogràfica en l’estudi dels noms de lloc

Un aspecte que volem subratllar especialment en aquesta introducció és la nostra voluntat expressa d’abordar, tot al llarg de la tesi, l’estudi d’un camp del coneixement específic, i difícilment encasellable, com és el de la toponímia, des de la perspectiva de la geografia. Som conscients, en aquest sentit, que una tal opció presenta una sèrie de riscos que cal no menystenir. Tot i que, actualment, ningú no discuteix que l’estudi dels noms de lloc té un vessant genuïnament geogràfic (en la mesura que la pròpia naturalesa d’aquesta classe de noms porta a parlar, necessàriament, de *llocs*, que és una manera determinada de referir-se a l’*espai*), són escasses i, en bona part, disperses, les aportacions d’envergadura fetes sobre aquesta matèria des del camp concret de la

geografia (almenys, pel que fa al context universitari català i espanyol en general). A pesar que aquest estat de coses ha tendit a millorar en els darrers quinze anys, a favor de la geografia (coincidint amb el desvetllament generalitzat, en el si de diverses disciplines, de l'interès per l'estudi de l'onomàstica), seguim constatant un gran desequilibri, al nivell de les investigacions i els estudis de gran abast, entre les aportacions fetes per part dels geògrafs i les que es duen a terme des d'altres perspectives (i molt particularment, des del camp filologicolingüístic).

A la pràctica, constatem que les aproximacions i els estudis sobre els noms de lloc desenvolupats des de la geografia han tingut un caràcter puntual i sovint una orientació “aplicada” (és a dir, en el sentit de considerar la toponímia simplement com un camp subsidiari de la cartografia, desproveït d'allò que podríem denominar “autonomia epistemològica”). En canvi, s'ha acostumat a deixar l'estudi “en profunditat” dels noms (per exemple, l'estudi de la seva gènesi i evolució, considerant sèries documentals extenses i fent ús a gran escala del mètode comparatiu) a d'altres disciplines, i particularment la lingüística. No entrarem, ara mateix, a preguntar-nos sobre les raons d'aquest estat de coses, ni ens plantejarem, en aquests paràgrafs introductoris, la idoneïtat de la perspectiva etimològica (entesa com a recerca de la significació originària dels mots) ni les seves limitacions de cara a obtenir una “informació qualitativa” sobre el territori. Sí que volem deixar establert, malgrat tot, que per part nostra som conscients del risc que assumim en plantejar aquest estudi, i que en bona part deriva de l'escassetat de punts de referència sòlids de què disposem en abordar-lo -sobretot a nivell de mètode i de criteris de treball en general-, provinents específicament de la geografia. Val a dir, també, que la consciència d'aquest risc no és, en si mateixa, cap garantia que el camí que emprenem pugui estar ben fonamentat; però sí que és, a criteri nostre, una base prèvia i un estímul per a començar la tasca amb l'esperança d'arribar a uns resultats fiables.

Un altre aspecte al qual hem de fer referència és el de l'enquadrament d'aquesta tesi dins d'algun dels grans camps habituals de la geografia: geografia general (comprentent, d'una banda, la geografia física, i de l'altra la geografia humana) o geografia regional. Sobre el particular volem sortir al pas d'un punt de vista que hem detectat amb freqüència entre els mateixos geògrafs, en el sentit de considerar la toponímia com una de les “parts” o “especialitats” de la geografia humana. No creiem, per part nostra, que aquesta opinió

tingui una fonamentació lògica: considerar l'estudi dels noms de lloc simplement com una "parcel·la" de la geografia humana sembla, a priori, un plantejament reduccionista i empobridor. En un doble sentit: per un cantó, perquè la significació dels noms geogràfics no es restringeix a fenòmens de naturalesa humana (i per tant, enquadrables dins un enfocament específic de geografia humana), sinó que s'estén també, i d'una forma indistinta, a fenòmens que són objecte d'estudi per part de la geografia física; d'altra banda, perquè fins i tot si acceptéssim que la toponímia s'ha d'emmarcar dins el camp general de la geografia humana, mai no podríem donar-li una consideració de "fragment" o "parcel·la" del referit camp. Senzillament, perquè no hi ha cap àmbit específic d'aquest camp (des dels fenòmens del poblament a l'organització del territori, passant per les activitats econòmiques o per les xarxes de comunicació) que, en la seva dimensió estrictament espacial, pugui quedar exclòs de la possibilitat de ser objecte de nominació (mitjançant un nom de lloc). En aquest sentit per a nosaltres els noms de lloc no són una "part" de la geografia, ni una "forma" particular del coneixement geogràfic: són, senzillament, un concepte geogràfic a través del qual es pot aprofundir en la significació -o les significacions- del territori, sigui quina sigui l'escala a la qual el considerem.

Si bé descartem, doncs, que els noms de lloc siguin fàcilment subsumibles dins algun dels grans camps en què hom divideix la geografia, una altra cosa és, o ha de ser, el que fa referència a aquest treball concret. En aquest punt, pensem que el contingut de la tesi, considerat globalment, conté essencialment elements de geografia general (pel que fa a la primera part, sobretot), i elements de geografia regional (pel que fa particularment a la segona). Dit en altres paraules, a la primera part la reflexió i l'anàlisi se ceneixen a conceptes genèrics (com ara el llenguatge), la projecció dels quals sobre l'espai té una dimensió que implica el conjunt de la Terra, creiem que no és desavinent, doncs, fer notar que es tracta d'un plantejament que emmena a parlar de *geografia general*. En canvi, l'anàlisi duta a terme a la segona part té una orientació essencialment particular, en la mesura que es treballa sobre la toponímia d'un àmbit territorial ben definit: la comarca del Baix Camp, i a escala municipal. Des d'aquesta perspectiva concreta podem parlar, doncs, amb propietat, de *geografia regional*. Tot i això, i a fi d'evitar qualsevol malentès, volem fer constar d'una forma expressa la nostra voluntat de dur a terme, en la mesura possible, una *anàlisi geogràfica*, sense qualificatius ni atributs. O sigui, una anàlisi del territori ("regional", per tant) per a la qual utilitzarem conceptes i categories

de caràcter general, de tal manera que, en un moment donat, pot ser difícil (i tal vegada innecessari) per al lector decidir si es troba davant d'un enfocament propi de la geografia general o de la geografia regional. Per part nostra, ens donariem per satisfets si el lector donés per bo, simplement, que es troba davant un enfocament *geogràfic*; sense altres additaments.

A propòsit de la interrelació entre la perspectiva general i la perspectiva particular en geografia, creiem oportú de tancar aquest epígraf amb dues reflexions de dos grans geògrafs com han estat Paul Vidal de la Blache i Alfred Hettner. Tot i que fins a cert punt aquestes mencions poden semblar impròpies, atès que no hem començat a desenvolupar el cos de la tesi, pensem que poden ajudar a situar les nostres consideracions i a donar la dimensió específica del tractament que volem donar al conjunt del treball:

“Una necessitat de l'esperit ens empeny a situar el detall aïllat, per si sol inexplicable, dins un conjunt que l'aclareix. Els agrupaments parcials, per regions o per parts del món, tenen el seu sentit i la seva raó de ser, però reflecteixen només d'una manera imperfecta la singular unitat d'ordre superior que posseeix una existència sense fraccionament ni restricció. (...) L'explicació només incumbeix, doncs, a la Terra presa en conjunt. Per sobre de les mil combinacions que fan variar fins a l'infinit la fesomia de les regions, hi ha unes condicions generals de formes, de moviments, d'extensió, de posició, de canvis, que ens recorden constantment la imatge de la Terra. Els estudis locals, quan s'inspiren en aquest principi de generalitat superior, prenen un sentit i un abast que ultrapassen de molt el cas particular que en aquest moment consideren.”

(Vidal de la Blache, 1895-1896, p. 141)

“La geografia general només adquireix una autonomia completa davant les altres branques del saber quan es configura corològicament. En la mesura que el punt de vista corològic fins ara només ha estat introduït del tot en geografia regional, apareix en aquesta última, amb tota la seva validesa, la mateixa essència de la ciència geogràfica. El geògraf que no es preocupa del coneixement de regions corre sempre el risc de quedar desproveït, del tot, del fonament geogràfic. El mer coneixement de regions, sense la geografia general, és imperfecte però continua sent geogràfic. En canvi, la geografia general, sense la consideració de les regions, de cap manera no pot complir la missió de la geografia i fàcilment se situa fora de l'àmbit de la disciplina.”

(Hettner, 1927, p. 400)

IV. Consideracions d'ordre metodològic i formal en relació amb aquesta recerca

El problema bàsic que se'ns planteja en el moment d'establir les bases metodològiques de la recerca és la dificultat d'abordar d'una forma coherent un cos de coneixement tan vast i tan de mal delimitar com la geografia. Una vegada més, una qüestió aparentment secundària ens porta, en el moment d'enquadrar-la en un marc més general, a plantejar-nos alguns dels grans interrogants en què es debat actualment el coneixement geogràfic, tant a escala nacional com internacional.

Des del nostre punt de vista, no es pot parlar en geografia d'un problema específicament metodològic. Hi ha, amb caràcter previ a les qüestions metodològiques, un conflicte de fons que, a la pràctica, no podem pas considerar com a resolt: el dilema de la geografia com una ciència de la naturalesa o com una ciència humana. No és la nostra intenció, ara i aquí, d'obrir un debat al voltant d'aquest dilema; però hem volgut deixar-lo apuntat, aprofitant l'avinentsa de les remarques metodològiques inicials. I a més d'apuntar-lo, i a més de remarcar que no es pot donar com a resolt, volem deixar aclarida la nostra posició al respecte. En aquest sentit, i d'una manera concordant amb les consideracions que fèiem a l'epígraf anterior, indicarem que la nostra concepció de la geografia -que vol ser oberta, pluralista i sincrètica- ens porta a acceptar de ple l'*heterogeneïtat metodològica* que se'n deriva. Tot i el risc de ser titllats de poc rigorosos, o fins i tot d'acientífics, considerem que aquest plantejament és coherent amb la tradició de la disciplina geogràfica, entesa com un coneixement unitari sobre el món. Ens situem de ple, en definitiva, i d'una forma explícita, dins la tessitura expressada amb claredat pel francès Pierre George l'any 1973, en una obra metodològica que no sempre ha estat tinguda en compte com hauria calgut:

La geografia és, per la seva naturalesa, metodològicament heterogènia. (...) D'una forma successiva o simultània, la investigació geogràfica recorre als mètodes de cadascuna de les ciències de les quals es val."

(George, 1973, pp. 6 i 7)

Després d'aquesta declaració explícita, l'autor considera en particular una problemàtica inherent a la situació exposada: la dificultat de la síntesi en geografia. Sobretot en els temps actuals, en què el desenvolupament de les branques d'aquesta disciplina ha estat

important. En altres paraules: l'autor aborda el problema de l'especialització en geografia. I la seva conclusió ens sembla digna, una vegada més, de ser subratllada:

“En qualsevol cas, l'especialització és inevitable: el problema és compatibilitzar-la amb una *unitat de pensament*.”

(George, 1973, p.8). [La cursiva és nostra.]

Al fil del raonament de George, doncs, assenyalarem que, per part nostra, la preocupació metodològica fonamental, tot al llarg de la tesi, serà la de mantenir el fil conductor essencial; o sigui, una “unitat de pensament” que permeti construir una recerca globalment coherent, amb independència de les variacions metodològiques que hi pugui haver a nivell intern (en funció de l'aspecte o de la qüestió a tractar). D'altra banda, creiem convenient d'indicar que, com a principi, ens proposem articular el nostre estudi sobre la base del que es coneix, en filosofia de la ciència, com a *mètode general*; mètode que se sustenta sobre els dos grans pilars clàssics de la recerca: l'anàlisi i la síntesi (Ortega, 1990). Amb independència d'aquest plantejament general, al llarg dels successius capítols de la tesi farem les precisions metodològiques que calguin.

PRIMERA PART

**L'ESTUDI DE LA TOPONÍMIA DES DE LA PERSPECTIVA
DE LA GEOGRAFIA**

Tal com hem explicat a la introducció, l'objectiu de la primera part de la tesi és delimitar el camp de recerca escollit, els noms de lloc, des de l'òptica de la geografia, tot fonamentant en el sentit més ampli possible l'especificitat i la rellevància d'aquesta perspectiva d'anàlisi. Sobre la base d'aquest plantejament, hem estructurat la nostra manera de procedir d'acord amb criteris lògics, i hem tractat de construir un fil argumental progressiu i globalment coherent. Això ens ha portat a preveure per a aquesta part tres capítols, el sentit essencial dels quals respon a l'enunciat del seu respectiu títol, i que assenyalarem a continuació:

. Capítol 1: La toponímia o estudi dels noms de lloc, un camp de coneixement interdisciplinari.

. Capítol 2: El punt de vista geogràfic en la toponímia: una perspectiva amb múltiples possibilitats.

. Capítol 3: L'estudi sistemàtic de la toponímia catalana i la preocupació pel territori.

**CAPÍTOL 1. LA TOPONÍMIA O ESTUDI DELS NOMS DE LLOC, UN
CAMP DE CONEIXEMENT INTERDISCIPLINARI**

“Al començament, existia la Paraula (...). Totes les coses han vingut a l'existència per mitjà d'ella, i ni una sola de les que han vingut a l'existència no hi ha vingut sense ella. En ella hi ha la Vida, i la Vida era la Llum dels homes; i la Llum resplendeix enmig de les tenebres, sense que les tenebres l'hagin pogut atènyer mai.”

Evangelí segons sant Joan

“Què vol dir llenguatge universal sinó expressió i comunicació de l'ànima universal? I si l'ànima universal és la bellesa amorosa que traspua per tota la creació i en cada terra parla per boca dels homes que la terra mateixa s'ha fet en el seu amorós esforç, l'única expressió universal serà, doncs, aquella tan variada com la varietat mateixa de les terres i llurs gents.”

Joan Maragall, *Elogi de la paraula*

“El llenguatge és una manifestació vivent de l'esperit dels homes”

Pau Vila, *Qüestions de toponímia*

“¿No és la paraula l'origen més propi del que som, l'essència mateixa d'aquest ésser universal que anomenem home? L'esperit, l'ànima humana, la consciència de nosaltres mateixos, la capacitat de generalitzar i de pensar en abstraccions, d'entendre el món en tant que és món (i no sols com la cosa que ens envolta), la força de viure malgrat ser conscients que som mortals, ¿no ho ha generat tot la paraula?”

Václav Havel, *Paraules sobre la paraula*

“Mancat de paraules per expressar les meves sensacions davant tals meravelles, les contemplava en silenci.”

Monòleg d'Axel dins Jules Verne, *Viatge al centre de la Terra*

“Precisament de tan gastats com estan, els termes grandiloqüents gairebé no serveixen de res quan es tracta de donar expressió a l'insòlit, a l'extraordinari; això s'aconsegueix de forma més satisfactòria fent ús de les paraules modestes, traient-les de la humilitat per elevar-les a la plenitud del seu significat.”

Thomas Mann

L'objecte d'aquest capítol, amb el qual donem inici al cos pròpiament analític de la tesi, és presentar la toponímia, o estudi dels noms de lloc, com a àmbit específic del coneixement. Partim de la base que la toponímia no és un camp del coneixement que es pugui enquadrar fàcilment en una o altra de les seves categories generals; com han posat en relleu nombrosos autors, que tindrem ocasió de tractar en el seu moment, són diverses les perspectives de la ciència des de les quals es pot abordar l'estudi d'aquesta matèria. Per això, tot i que nosaltres pretenem tractar sobre toponímia des de la perspectiva concreta de la geografia, creiem important defugir els plantejaments apriorístics i proposar, com a primer pas en l'anàlisi, una presentació general de la qüestió: és a dir, definir el sentit i l'abast d'un àmbit d'estudi com el que hem enunciat (els noms de lloc), i, a continuació, esbrinar la idoneïtat de les diverses perspectives d'anàlisi en relació amb aquest àmbit. Sobre la base d'aquest primer pas, i atenint-nos a uns criteris purament lògics, podrem centrar-nos en els capítols següents en un punt de vista ja específicament geogràfic.

D'acord amb aquest plantejament inicial, fonamentarem la nostra anàlisi en tres punts bàsics. El primer pretén ser una aproximació al concepte de topònim, i ens ha de permetre també establir uns criteris essencials d'ordre terminològic i de mètode. El segon té una finalitat epistemològica, és a dir, pretén posar sobre la taula la qüestió concreta de la ubicació de la toponímia a cavall de diversos camps del coneixement. Per acabar, el tercer punt té un abast més concret, ja que fa referència a la "significació" dels noms de lloc: aquí, partint d'una sèrie de categories elaborades des de la lingüística, tractarem de plantejar l'especificitat de treballar amb un referent tan complex com és el de *territori* (que, de fet, és l'àmbit d'estudi per excel·lència del geògraf, però també té interès per al lingüista).

1.1. Aproximació al concepte de topònim

L'estudi del concepte de topònim no es pot desvincular de la problemàtica general de l'estudi dels noms. Una problemàtica que ha despertat l'interès de científics molt diversos -des de filòsofs a lingüistes, passant per psicòlegs, antropòlegs i altres especialistes-, i que per si sola podria constituir un tema d'anàlisi amplíssim. En aquest context, les limitacions inherents a la nostra recerca (a les quals hem tingut ocasió de referir-nos en les pàgines anteriors) ens porten a deixar de banda, ja d'entrada, plantejaments que podrien desviar-nos dels nostres objectius concrets. Tot i això, ens sembla imprescindible -i a això respon aquest primer punt del capítol- aproximar-nos d'una manera genèrica al concepte de "nom de lloc" i, de forma congruent amb el sentit general de la recerca, plantejar la problemàtica d'aquest concepte en una doble perspectiva: en relació amb el debat suscitat per la mateixa noció de "nom propi", i en relació amb la idea concreta de "lloc", que té connotacions geogràfiques però també filosòfiques.

1.1.1. Consideracions inicials

L'estudi i el coneixement dels noms de lloc (o *noms propis geogràfics*, o *topònims*, segons les equivalències habitualment acceptades) ha desvetllat, en qualsevol època i amb independència del context geogràfic, una curiositat i un interès que no s'han limitat als ambients estrictament acadèmics. Tot i que, des del punt de vista epistemològic (o sigui, des de la teoria del coneixement), el concepte de topònim roman en una certa nebulosa, és indubtable que, com a fets lingüístics referits específicament al territori, els topònims tenen una àmplia transcendència a múltiples nivells i són susceptibles d'afectar, en una mesura més petita o més gran, una col·lectivitat d'usuaris nombrosa.

Alguns dels autors que, en diversos contextos lingüístics i culturals, més han excel·lit en l'estudi de les disciplines relacionades amb la toponímia (particularment la lingüística), s'han referit en un moment o altre a aquesta qualitat essencial dels noms de lloc, a això que podríem dir-ne el seu tret singularitzador respecte al conjunt dels noms. Joan Coromines, per exemple, inicia d'aquesta manera els seus *Estudis de toponímia catalana*:

“L’estudi dels noms de lloc és una de les coses que més han desvetllat la curiositat dels erudits i àdhuc la del poble en general. És natural que sigui així. Aquests noms s’apliquen a l’heretat de què som propietaris, o a la muntanya que enclou el nostre horitzó, o al riu d’on traiem l’aigua per regar, o al poble o la ciutat que ens ha vist néixer i que estimem per damunt de totes les altres, o a la comarca, el país o l’estat on està emmarcada la nostra vida col·lectiva. ¿Com fóra possible que l’home, que, des que té ús de raó, es pregunta el perquè de totes les coses que veu i que sent, no cerqués el d’aquests noms que tots tenim contínuament en els llavis?”

(Coromines, 1965, I, p.7)

En un sentit bastant similar, un dels grans estudiosos de la toponímia francesa, Albert Dauzat, encapçala una de les seves obres més conegudes, *La Toponymie française*, amb una cita d’un altre autor tingut per clàssic, Gaston Paris:

“Quina cosa podríeu trobar més preciosa, més interessant, més agradablement colpidora que aquests noms, que vénen a reflectir la primera impressió que la nostra pàtria, la terra on vivim i que estimem, amb les seves formes salvatges o amables, els seus angles o els seus contorns, els seus aspectes canvians de color i de vegetació, ha deixat en els ulls i en l’ànima dels homes que l’han habitada abans de nosaltres, els seus descendents.”

(Dauzat, 1971, p. 9)

Al seu torn, un autor fonamental dins la lingüística hispànica com és Ramón Menéndez Pidal fa unes consideracions molt similars a les anteriors a les pàgines inicials de *Toponimia prerrománica hispana*. Tot referint-se a la dimensió popular dels noms de lloc, en la seva gènesi i en el seu ús, Menéndez Pidal al·ludeix també a allò que s’ha anomenat el “principi de permanència” dels topònims, la seva particular supervivència en el temps:

“Los nombres de lugar son viva voz de aquellos pueblos desaparecidos, transmitida de generación en generación, de labio en labio, y que por tradición ininterrumpida llega a nuestros oídos en la pronunciación de los que hoy continúan habitando el mismo lugar, adheridos al mismo terruño de sus remotos antepasados; la necesidad diaria de nombrar este terruño une a través de los milenios la pronunciación de los habitantes de hoy con la pronunciación de los primitivos.”

(Menéndez Pidal, 1952, p.5)

La “permanència” a través del temps és una de les qualitats dels topònims que més ha cridat l’atenció dels estudiosos i que, en definitiva, ha portat a parlar de la seva *especificitat* dins el conjunt dels noms propis; una especificitat caracteritzada, en qualsevol cas, per la dificultat d’analitzar-los d’acord amb els mètodes i criteris d’estudi habituals. Com ha assenyalat Vicenç M. Rosselló,

“[Els topònims] són paraules peculiars, no del tot corrents, que desafien el tractament habitual dels gramàtics. Són més resistents, tossudes, obstinades; no sempre compleixen les lleis, adesiara xerriquen, es fan notar, emergeixen. Acaben per captivar-nos.”

(Rosselló, 1998, p.1)

Més enllà d’aquestes consideracions sobre el sentit essencialment col·lectiu (o sigui, de “col·lectivitat d’usuaris”) dels topònims, i sobre la seva peculiar dimensió temporal - qüestions, totes dues, reconegudes amb un caràcter que gosàriem qualificar de general-, és interessant de recollir aquí les reflexions que es planteja el quebequès Henri Dorion a propòsit de la “pertinença” dels noms de lloc; unes reflexions que el porten a esmentar la memòria col·lectiva com a punt de referència bàsic a l’hora d’abordar la naturalesa del topònim com a mode de comunicació:

“El nom de lloc és alhora propietat de ningú i de tothom. Si és posseït d’alguna manera, ho és per la memòria col·lectiva. És agafat en préstec pels usuaris, en el ben entès que l’ús pot modificar l’objecte del préstec. Perquè el nom de lloc és abans que res un mode de comunicació, alhora que un testimoni del context del seu origen, com també de les seves transformacions i de tot allò que les mateixes transformacions testimonien”

(Dorion, 1993, p. 9)

En qualsevol cas, i a banda de la multiplicitat d’aproximacions que, des de diverses perspectives de la ciència, s’han suscitat en relació amb l’essència dels noms de lloc, no podem deixar en un segon pla allò que, per la nostra part, considerem com la primera constatació a fer en abordar una temàtica complexa, elusiva i diversificada com la

toponímia: la manca d'una teoria general mínimament sòlida, sobre la qual fonamentar un cert cos de doctrina sobre els noms de lloc, sobre el seu abast i sobre el seu significat profund. Tal com indicàvem nosaltres mateixos en un treball de l'any 1996,

“(…) Es troben a faltar, per part dels estudiosos de l’onomàstica en general i de la toponímia en particular, unes bases teòriques mínimes sobre les quals poder treballar amb comoditat, a recer de l’ombra persistent de la incertesa. A manca d’uns conceptes fonamentals clars que puguin orientar els rerefons de la nostra tasca, hem optat, la major part de nosaltres, per una via pragmàtica: prescindim dels grans principis, dels grans interrogants -en la mesura possible, és clar. Treballem en onomàstica, en antroponímia, en toponímia... Duem a terme estudis de mena molt diversa: recerca etimològica, inventaris de noms, estudis sobre tipologies de noms, sobre camps semàntics, etc., etc. Fem estudis aplicats de tota mena dins aquest gran univers del coneixement conegut com a onomàstica o ciència dels noms. Tot això i més, si és possible. Però no ens pregunteu sobre el significat concret dels conceptes: on comença i on acaba un nom propi, quins noms poden considerar-se topònims i quins no, com podem formular una classificació concreta i precisa de la toponímia. No ens ho pregunteu, perquè nosaltres mateixos hem procurat deixar-ho de banda. No ens ho pregunteu perquè, en el fons, potser hauríem de reconèixer que el gran aparell de recerca que hem elaborat i del qual ens servim -llibres, revistes, diccionaris, tesis, articles, bases de dades, mapes de totes les mides i a totes les escales- empara i dissimula els interrogants més profunds que queden al darrere. Aquells interrogants que sotgen el científic -qualsevol científic, certament- quan es pregunta sobre les raons de ser i el sentit de la seva ciència.”

(Tort, 1996, p. 2)

1.1.2. Acotacions terminològiques bàsiques

Un estudi com el que estem duent a terme, que pretén abordar amb tota l’amplitud possible l’anàlisi de les interaccions entre el territori i el fet de la nominació, exigeix, com a premissa fonamental, l’acotació de l’abast i del sentit que es vol donar als termes bàsics a utilitzar. Tot i que no ignorem que la terminologia relacionada amb l’onomàstica -és a dir, amb els noms propis en general- és subjecta a controvèrsia, a causa de la mateixa indefinició conceptual a què abans al·ludíem, i a reserva de considerar aquesta qüestió amb més profunditat en un altre epígraf, es fa ara imprescindible aclarir el sentit fonamental que donem -i que donarem, en general, al llarg de tot l’estudi- a paraules i conceptes clau com ara *topònim* i *toponímia*.

D'entrada, assenyalarem que fem nostra, a efectes de tota l'anàlisi global, la definició de *topònim* que registren, d'una manera concomitant, els dos diccionaris considerats com a normatius de la llengua catalana i espanyola: "nom propi de lloc" (1). Es tracta d'una definició oberta o molt àmplia, que Moreu-Rey acota una mica més sense desviar-se del seu sentit essencial: "Nom propi que serveix per a distingir un lloc precís i únic en un context donat" (Moreu-Rey, 1995, p. 45)

Val a dir que la definició última ens interessa en particular per la seva concisió i perquè, en el fons, no la creiem incompatible amb altres intents, més elaborats, que s'han proposat per a conceptualitzar d'una manera precisa la idea de topònim. Entre aquests intents creiem convenient de fer-nos ressò del que formula el mateix Moreu-Rey en una de les seves obres sobre toponímia considerades com a fonamentals:

"Hom entén per noms de lloc -o noms geogràfics- en el sentit més ampli de la paraula, tots els noms simples o expressions compostes que designen els indrets habitats, tant actualment com antigament (noms de països, de comarques, de territoris de tota mena, d'aglomeracions urbanes o rurals -ciutats, viles, pobles i llogarets-, o subdivisions d'aquestes aglomeracions -barris, ravals, carrers, places-, o d'edificis aïllats de totes les categories, etc.); com també els llocs deshabitats (partides, peces de terra, llocdits, objectes característics); els noms del relleu interior o coster (anomenats també "orònims"): de muntanyes, plans, altiplans, illes, caps, cales, badies; els noms de lloc de l'aigua (dits també "hidrònims"), corrent o estancada, terrestre o marítima: mars, llacs, rius i rieres, torrents, fonts, estanys, aiguamolls; els noms de les vies de comunicació. I, naturalment, tant si es tracta de noms utilitzats encara com si es tracta de noms en desús o pretèrits."

(Moreu-Rey, 1965 i 1982) (2)

D'altra banda, en relació amb el concepte de *toponímia*, el *Diccionari de la llengua catalana* recull una doble accepció, un doble significat, que ens sembla convenient de respectar al llarg de la nostra anàlisi: d'una banda, defineix la toponímia com "la branca de l'onomàstica que estudia els topònims"; de l'altra, considera que aquest mateix terme significa també "conjunt de topònims" (3). Respecte d'aquest doble sentit de la paraula -que el llenguatge comú habitual havia consagrat ja molt temps enrere-, val la pena d'assenyalar que, en el cas de la llengua espanyola, el diccionari normatiu només recull el primer sentit, i, encara, expressat a manera de circumloqui: "Estudio del origen y la

significación de los nombres propios de lugar” (4). Segons el nostre criteri, més aviat ha de tractar-se d’una mancança, atès que també en castellà, segons que ens consta, és habitual d’emprar la paraula ‘toponímia’ en els dos sentits expressats.

No volem deixar per clos l’apartat terminològic sense referir-nos a uns altres termes, íntimament relacionats amb *topònim* i amb *toponímia*, i objecte d’una certa ambivalència en relació amb el seu significat, si més no en el nostre context cultural i lingüístic: ens referim als termes de *corònim* i de *coronímia*. Enfront d’una certa tradició -no homogènia, en qualsevol cas- en el sentit de considerar el terme *corònim* com a equivalent de “nom genèric de lloc” (en aquesta línia, Moreu-Rey, 1995), els canadencs Dorion i Poirier, en una obra dedicada específicament a la terminologia geogràfica, proposen per a aquest terme un sentit diferent. *Corònim* seria, per a aquests dos autors, “Qualsevol nom de lloc que designa un espai o una forma qualsevol d’entitat geogràfica, sigui de naturalesa puntual, lineal o espacial.” Més endavant, assenyalen que “aquest terme té un sentit molt ampli i s’aplica als noms de lloc terrestres, submarins o extraterrestres.” (Dorion i Poirier, 1975, p. 30). Al seu torn, el terme *coronímia* designa la “ciència que estudia els noms de les diferents parts de l’espai.” A fi de precisar més bé aquesta noció, més endavant afegixen que “l’objecte d’aquesta ciència va, quant a l’aspecte dimensional, de fets puntuals o lineals fins als espais més vastos, fins i tot els extraterrestres” (Dorion i Poirier, 1975, p. 30-31) (5). Tot i que, des del nostre punt de vista, aquests dos termes esmentats, en el sentit en què han estat definits, no són incompatibles amb la idea de ‘topònim’ i de ‘toponímia’ que ha estat precisada amb anterioritat (ja que, de fet, ‘corònim’ i ‘coronímia’ representen tan sols una “extensió” del significat d’aquells dos termes), no creiem necessari utilitzar-los amb caràcter habitual a efectes d’aquest estudi. Segons el nostre criteri, en el món de l’onomàstica i de la toponímia catalanes, ara per ara, no s’ha dut a terme una reflexió interna àmplia i profunda en relació amb els aspectes terminològics i conceptuals de la matèria, i a la pràctica això es tradueix en una certa disparitat en la interpretació que fan uns autors i uns altres d’alguns termes ambivalents (o polivalents). Consegüentment nosaltres preferim, ara i aquí, no complicar el discurs amb la introducció d’una terminologia no establerta amb caràcter general, i ens limitarem a emprar -amb la màxima propietat possible, en tot cas- els termes habitualment més utilitzats i més acceptats. De la mateixa manera, intentarem evitar de caure en les subdivisions inacabables de què a vegades ha

estat objecte la toponímia, que poden haver estat útils per a ordenar una determinada informació, però que sovint han comportat el perill de dificultar la sistematització més lògica i més elemental dels conceptes.

1.1.3. Unes notes sobre l'especificitat dels noms de lloc

Hem tingut un interès especial, en els primers epígrafs del capítol inicial de la tesi, a fer unes remarques conceptuals i terminològiques que ens semblen essencials en relació amb el conjunt de la recerca; bàsicament, perquè això ens estalvia haver de plantejar aquestes qüestions en capítols menys avinents. En aquest context, abordem a continuació una qüestió que tampoc no és aliena al contingut de la recerca: l'*especificitat* dels noms de lloc, entesa en una dimensió doble: en els topònims en tant que “noms propis” i en els topònims en tant que noms referits a “llocs”.

1.1.3.1. L'especificitat dels noms de lloc en tant que “noms propis”

Sobre la base de les consideracions fetes fins ara, l'aprofundiment progressiu en els aspectes conceptuals que ens plantegem en aquest epígraf ens obliga a situar, d'una manera mínimament precisa, l'especificitat dels noms de lloc dins el conjunt dels noms propis. Hem de reiterar aquí novament, en qualsevol cas, que ens movem dins un terreny molt inestable, que ha suscitat aproximacions molt diverses i sovint contraposades i que, per regla general, han procedit sobretot dels camps de la filosofia i de la lingüística. Tot i que no creiem que, en tant que geògrafs, hàgim d'introduir nous arguments, sí que ens sembla adient que, des de la geografia, com a disciplina que estudia específicament el territori (i per tant, uns “elements” o “fets” relatius al territori, com són els noms de lloc), es faci una atenció especial als termes i al sentit essencial de la discussió.

Dit això, val la pena d'assenyalar, d'una manera sintètica, que els especialistes en la matèria han destacat sovint les dificultats per a delimitar amb claredat les categories de “nom comú” i de “nom propi”. Des de l'òptica concreta de la llengua, Moreu-Rey ha recordat, tot citant el filòsof Ferrater Mora, que “no sempre resulta fàcil de saber perquè un nom és usat com a propi”, i que, segons l'historiador de la llengua francès Ferdinand Brunot, “la distinció entre el nom propi i el nom comú és fràgil i convencional” (Moreu-

Rey, 1995, p. 45). Al seu torn un altre lingüista, Josep Moran, que ha fet recentment una síntesi sobre la qüestió, titulada expressivament *Consideracions sobre l'onomàstica*, fa notar que la millor definició lingüística de nom propi “és encara la tradicional, que remunta a Dionís el Traci, segons la qual els noms substantius es divideixen en dues categories, els comuns o apel·latius, que expressen una idea general, i els noms propis, *que designen una idea individual*” (la cursiva és nostra) (Moran, 1996, p. 5) (6).

Tot i la inclinació que mostra Moran per la definició “tradicional” de nom propi, s’ha de tenir en compte que aquesta qüestió, emmarcada dins el debat sobre la naturalesa del nom, ha estat tractada per autors significatius de totes les èpoques, des dels antics (Plató, Aristòtil) fins als contemporanis (Husserl, Frege, Wittgenstein, Carnap), passant pels medievals (Tomàs d’Erfurt) i els moderns (Hobbes, Locke, John S. Mill, Taine) (7). Tot i que seria impropï, per part nostra, intentar fer una anàlisi de detall sobre els punts de vista d’uns autors i uns altres sobre el problema, sí que val la pena d’esmentar un filòsof contemporani, Bertrand Russell, que s’ha referit en diverses ocasions a la problemàtica dels noms propis tot fent-se ressò de les seves implicacions en relació amb la història i la geografia.

En una de les seves obres dedicades al món del coneixement, *Human Knowledge. Its Scope and Limits* (Russell, 1948), i en el marc d’un capítol dedicat tot ell a analitzar els noms propis, aquest autor considera cinc possibilitats d’aproximació a la naturalesa del nom propi: des de la metafísica, la lògica, la física, la sintaxi i la teoria del coneixement. A efectes de la nostra anàlisi, ens fixarem particularment en l’enfocament físic, pel fet d’estar implicat d’una manera directa amb els conceptes d’espai i de temps.

Així doncs, per a Russell, des del punt de vista físic “un nom propi és una paraula que designa qualsevol porció contínua d’espai-temps que ens interressi suficientment.” Ara bé, continua aquest autor, “si és aquesta la funció dels noms propis, aquests són innecessaris, ja que qualsevol porció d’espai-temps es pot descriure per les seves coordenades” (al respecte, Russell reporta diversos arguments de Carnap -filòsof contemporani seu-, en el sentit que el mètode de designació per noms propis correspon a un estadi menys desenvolupat de la ciència, i que tendeix a ésser substituït per coordenades espacio-temporals, molt més avantatjoses metodològicament). Tot i això, Russell puntualitza

que, fora del pla teòric, no es pot prescindir totalment dels noms propis i substituir-los per coordenades: “Potser podem reduir-ne el nombre, però no podem evitar-los completament. Sense noms propis podem formular tota la física teòrica, però cap part de la història o de la geografia” (Russell, 1948, pp. 87-90).

No s’acaben aquí les consideracions de Russell sobre el tema. A l’epígraf següent ens hi tornarem a referir, a propòsit de les dificultats que comporta la determinació concreta d’una noció complementària de la de nom propi: la noció de *lloc*.

1.1.3.2. L’especificitat dels noms de lloc en tant que referits a “llocs”

Si la noció de “nom propi”, com hem tingut ocasió de veure, ja és en si mateixa difícil d’abordar, essencialment a causa de la seva ambivalència, una cosa similar podríem dir respecte a la noció de “lloc”, que presenta, semblantment a l’anterior, unes implicacions filosòfiques que no es poden tampoc deixar d’esmentar. Val a dir, en qualsevol cas, que la idea de *lloc* (en el sentit més ampli possible de l’expressió) ha estat sovint abordada, a diferència del que succeïa amb el nom propi, des de determinades perspectives de la reflexió geogràfica. Fins i tot un dels corrents del pensament geogràfic més innovadors, sorgit a les darreres dècades i en bona part lligat al món anglosaxó, la denominada *geografia humanista*, ha desenvolupat entorn de la idea de “lloc” alguna de les seves aportacions més significatives. Al segon capítol de la tesi, en què analitzarem en detall les implicacions geogràfiques de la toponímia, tindrem ocasió de referir-nos-hi d’una manera particular.

Des del punt de vista filosòfic, tot i que la idea de “lloc” no ha originat una diversitat d’interpretacions tan àmplia com la de “nom propi”, ha esdevingut també, en alguna mesura, un terreny propici per a l’especulació i el debat. En aquest sentit, Ferrater (1979) destaca que un dels punts de confrontació principals, entre els filòsofs, ha estat la delimitació dels conceptes d’*espai* i de *lloc*; per a alguns autors, aquests dos conceptes són idèntics, mentre que per a altres són conceptes contraposats. En qualsevol cas, Ferrater remarca que, al llarg de la història de la filosofia, hi ha hagut aportacions sobre la idea de “lloc” d’una gran significació, com ara la d’Aristòtil (que hi dedica el llibre IV

de la seva *Física*), la de Kant (que introdueix el concepte de *lloc transcendental*) o la de Bergson (que estudià a fons la idea de “lloc” en la filosofia d’Aristòtil).

Deixem, doncs, apuntada la problemàtica sobre la naturalesa del “lloc” i ens limitarem, per il·lustrar la relativitat del concepte a què ens estem referint, a recollir una reflexió de Bertrand Russell sobre l’espai i el temps (*l’aquí* i *l’ara*), i sobre les dificultats que planteja la concreció d’aquests dos conceptes com a determinants de l’experiència humana. En el capítol de l’obra citada abans (Russell, 1948), titulat “Coneixement individual i coneixement social”, l’autor es refereix d’una manera explícita i viva, i acudint novament a exemples de la geografia; a la impossibilitat pràctica de formular un concepte de *lloc* (un “aquí”, seguint la seva terminologia) que pugui tenir la mateixa significació per a tothom, amb independència del context:

“Tot el nostre coneixement de successos irradia d’un centre espaciotemporal que és la petita regió que ocupem en el moment present. ‘Aquí’ és un terme vague: en la cosmologia astronòmica, la Via Làctia pot ser ‘aquí’; en l’estudi de la Via Làctia, ‘aquí’ és el sistema solar; en l’estudi del sistema solar, ‘aquí’ és la Terra. La ciència pretén eliminar l’ ‘aquí’ i l’ ‘ara’. Quan es produeix un esdeveniment a la superfície terrestre, establim la seva posició en la multiplicitat espaciotemporal mitjançant l’assignació de latitud, de longitud i de data. Conseqüentment, ja no hi ha res personal en aquests càlculs, en la mesura que ens donem per satisfets amb formulacions numèriques el significat de les quals no s’investiga amb gaire detall. Un cop decidit arbitràriament que la longitud de Greenwich i la latitud de l’Equador assenyalen el punt zero, se segueixen altres latituds i longituds. Però ens podem preguntar: què es ‘Greenwich’? No és un tipus de terme que hagi d’aparèixer en un examen imparcial de l’Univers, i la seva definició no és matemàtica. La millor manera de definir ‘Greenwich’ és portar-hi un home i dir-li: ‘Greenwich és aquí’. Si algú altre ja ha determinat la longitud i la latitud del lloc on ens trobem, ‘Greenwich’ pot definir-se per la seva latitud i longitud respecte a tal lloc; per exemple, es troba tants graus al nord i tants graus a l’est de Nova York. Però això no permet prescindir de l’ ‘aquí’, que ara serà Nova York en comptes de Greenwich.

“A més, és absurd definir Greenwich o Nova York per la seva latitud o longitud. Greenwich és un lloc real, habitat per persones reals i que té edificis anteriors a la data en què es va destacar la seva posició destacada com a longitud. Per descomptat, podem descriure Greenwich, però sempre pot haver-hi una altra ciutat amb les mateixes característiques. Si volem estar segurs que la nostra descripció no s’aplica a cap altre lloc, l’única manera d’aconseguir-ho és mencionant la seva posició en relació amb algun altre lloc; per exemple, assenyalant que es troba a tantes milles a l’est del Pont de Londres. Però aleshores haurem de definir el Pont de Londres. Tard o d’hora ens haurem d’enfrontar amb la necessitat de definir

algun altre lloc com a 'aquí', i aquesta serà una definició egocèntrica perquè el lloc en qüestió mai no és 'aquí' per a tothom." (8)

(Russell, 1948, pp. 19-20)

Com a complement de la reflexió de Russell, incloem a continuació un text una mica atípic (un fragment de guió cinematogràfic) però que, a criteri nostre, reflecteix d'una forma molt clara la càrrega de subtileza inherent a la noció de *lloc*. Es tracta, concretament, de la pel·lícula "Smoke" (és a dir, "Fum"), realitzada als Estats Units l'any 1994 i que signen Wayne Wang i Paul Auster. De fet, hi ha un llarg passatge de la pel·lícula que representa, en certa manera, la descoberta d'un "lloc" i de les seves connotacions específiques, per part d'un dels protagonistes. A continuació transcrivim el diàleg d'aquest passatge: és una conversa entre 'Paul', escriptor, i 'Auggie', estanquer i amic seu. La "particularitat" de l'escena consisteix en la progressiva descoberta, per part de Paul, d'una sèrie de facetes desconegudes del seu amic: sobretot, la seva dèria per fotografiar, cada dia del món, un "mateix" lloc: la cantonada on hi ha el seu estanc. Durant el seu desenvolupament hi ha un canvi d'actitud molt significatiu per part de Paul: allò que sempre havia considerat com un indret indiferenciat, sense valor com a "lloc propi", esdevé progressivament un indret personalitzat i, fins i tot, inesperadament vinculat amb la seva pròpia peripècia vital:

(Paul) - "No sabia que fessis fotos."

(Auggie) - "Podria dir que és un 'hobby'. Només hi dedico cinc minuts al dia. Però tots els dies: plogui, nevi o pedregui. Com ara el carter..."

(P.) - "Escolta, tu no ets un individu que es limiti a cobrar darrere del mostrador..."

(A.) - "Això és el que la gent es pensa. Però no vol dir que necessàriament sigui així..."

[Ara Paul fulleja l'àlbum d'Auggie. I, tot girant fulls, s'adona que totes les fotos corresponen al mateix indret: la cantonada on hi ha ubicat l'estanc.]

(P.) - "Escolta tu, totes són iguals..."

(A.) - "Exactament. Més de quatre mil fotos del mateix *lloc*: la cantonada del carrer Tercer amb la Sèptima Avinguda, a les vuit del matí. Quatre mil dies seguits, i amb tota mena de temps... Per això mai no marxo de vacances; he d'estar *allà* sempre: *al mateix lloc, cada matí i a la mateixa hora.*"

(P.) - "Mai no havia vist una cosa així..."

(A.) - "És el meu 'projecte'. Com t'ho diria ... L'obra de la meva vida."

(P.) - "És sorprenent. Però... no ho acabo d'entendre. Com se't va acudir la idea d'aquest... 'projecte'?"

(A.) - "No ho sé ben bé ... Potser perquè, en el fons, és la *meva* cantonada... És a dir: és una petita part del món, on passen coses com a qualsevol altre lloc... És una crònica del meu racó de món..."

(P.) - “Impressionant...”

[Paul va passant fulls; acaba un àlbum i en comença un altre.]

(A.) - “No ho podràs entendre si no vas més a poc a poc...”

(P.) - “Què vols dir?”

(A.) - “Que vas massa de pressa. Gairebé no mires les fotos.”

(P.) - “Però si *totes són iguals...*”

[Auggie expressa en veu alta els seus pensaments, mentre Paul va repassant, ara amb lentitud, les fotos de l'àlbum.]

(A.) - “*Totes són iguals, però cadascuna és diferent de les altres: hi ha dies amb boira i dies assolellats; tens llums d'estiu i llums de tardor; dies laborables i dies festius. Tens gent amb abric i botes d'aigua, i gent amb camiseta i pantalons curts. A vegades és la mateixa gent, a vegades és una de diferent. A vegades, les persones diferents es converteixen en les mateixes, i a vegades unes i altres desapareixen... La Terra gira al voltant del Sol, i cada dia la llum solar ens il·lumina des d'un angle diferent...*”

[Paul mira ara l'estanquer, i torna a repassar amb parsimònia les fotos de l'àlbum.]

(P.) - “A poc a poc, no?”

[Auggie assenteix]

(A.) - “Això és el que recomano... Un matí, un altre matí, un altre... El temps manté sempre el seu ritme.”

[Paul s'entreté ara amb cada foto. Tot d'una s'atura en una d'elles: davant la “cantonada” de sempre, una dona creua apressada el carrer.]

(P.) - “Valga'm Déu... Mira, és Helen!”

(A.) - “Sí, és Helen. Apareix en moltes fotos d'aquell any, abans de la malaltia... Devia anar cap a la feina...”

(P.) - “És Helen... Mira-la, la pobra Helen!”

[Paul, veient la foto de qui havia estat la seva dona, no pot ara reprimir l'emoció i esclata en plors. Auggie intenta consolar-lo. Següent escena: apareix la “cantonada” de sempre, al dia següent. Dempeus, amb la càmera sobre el trípode, Auggie prepara una nova foto...]

[Els subratllats són nostres.]

1.1.3.3. A manera de recapitulació

Les reflexions fetes en els dos epígrafs precedents, i en el marc del primer capítol d'aquest estudi, ens han permès explicitar allò que es pot considerar com un problema consubstancial en relació amb la noció de *nom propi de lloc* (o sigui, *topònim*): la relativitat conceptual que afecta, d'una manera intrínseca, tant la noció de “nom propi” com la noció de “lloc”. Ens movem, dit en poques paraules, dins la categoria dels fets particulars, únics, singulars: en paraules de Bertrand Russell, els “fets en brut”. O sigui, els fets de la història i de la geografia, acceptats com a tals fets per la majoria de

nosaltres i que són pressuposats per la ciència; és a dir, que formen la base sobre la qual s'aixeca l'edifici de la ciència (Russell, 1949, p. 60).

No voldriem que aquestes consideracions s'interpretessin com una constatació de la impossibilitat d'abordar l'estudi rigorós de la temàtica que ens ocupa. Ben al contrari: la nostra pretensió és, senzillament, deixar aclarits, en la mesura possible, els pressupòsits inicials, el punt de partida. Que ens moguem dins un terreny afectat de ple per la relativitat, per la impossibilitat d'acotar d'una manera sòlida els conceptes nuclears de l'anàlisi, no vol dir que l'estudi no es pugui dur a terme, o que estigui condemnat de bon principi a uns resultats equivocats. Tal vegada aquest és el repte de fons: abordar l'estudi d'una matèria que, malgrat no oferir la certesa de cap agafador segur, és un reflex directe del món real, de l'existència humana sobre la terra. Una matèria que, de cara al seu estudi, exigeix com a única condició l'acceptació de la naturalesa elusiva, controvertida, zigzaguejant, dels fets particulars.

1.2. La toponímia, cruïlla interdisciplinària

El present epígraf té un enfocament de caire essencialment epistemològic; és a dir, tracta de plantejar la raó de ser de la toponímia com a camp del coneixement i, més concretament, d'aclarir la seva "posició" dins el conjunt de camps de coneixement. En relació amb aquesta qüestió partim d'una constatació inicial: que es tracta d'un coneixement que podríem qualificar "de síntesi", en el sentit que involucra matèries de naturalesa diversa. En aquest sentit, i de forma similar al que succeeix amb altres disciplines de síntesi, pensem que val la pena, almenys d'entrada, no considerar-la estrictament com una "parcel·la" determinada del coneixement, perfectament delimitable respecte a qualsevol altra "parcel·la", sinó entendre-la com una perspectiva d'estudi capaç d'integrar mètodes i criteris procedents de disciplines molt diverses.

1.2.1. Plantejament de la qüestió: la posició de la toponímia com a camp del coneixement

La toponímia, en tant que "branca de l'onomàstica que estudia els topònims" (9), ha estat considerada per la major part de tractadistes moderns com una disciplina "de confluència": és a dir, com una disciplina que no es pot adscriure a un camp de coneixement estricte i tancat, sinó que, per la seva naturalesa peculiar, pot ser abordada d'una manera fructífera i complementària des d'una gran diversitat de perspectives. Es podria dir, en un cert sentit, que la toponímia implica un nombre considerable de coneixements, però integrats no d'una manera directa o "vertical" (o sigui, com a "suma" de disciplines, cosa que emmenaria a parlar de *pluridisciplinarietat*), sinó més aviat de forma indirecta o horitzontal. És per això que gosàriem qualificar-la com un coneixement *interdisciplinari*; és a dir, un coneixement que s'imbrica amb els coneixements implicats sense confondre-s'hi, que s'hi interrelaciona sense negar-los. En virtut d'aquesta interdisciplinarietat, la relació que, en el terreny dels fets, queda establerta entre la toponímia i la diversitat de coneixements que conflueixen en el seu estudi no és tant de competència com de cooperació instrumental. Dit d'una altra manera: a l'hora d'estudiar el sentit i el significat dels noms qualsevol aproximació analítica pot ser útil, provingui d'on provingui, si serveix per a aportar alguna clarícia a la qüestió que convé desxifrar.

En general, els tractadistes, quan s'han proposat establir la definició i l'abast de la toponímia, s'han referit d'una manera específica a la seva naturalesa interdisciplinària; unes vegades fent èmfasi en les matèries que hi tenen una major relació, i altres vegades posant l'accent en la importància que pot arribar a representar una determinada perspectiva d'anàlisi. Poirier (1965), per exemple, parla dels tres grans blocs de "ciències auxiliars de la toponímia" que són, segons el seu criteri, la història, la geografia i la lingüística (concretament, la dialectologia i la fonètica). Dauzat, en canvi, incideix en particular en el vessant psicològic i sociològic quan assenyala que "aquesta ciència [la toponímia] constitueix d'entrada un capítol preciós de psicologia social. Tot ensenyant-nos com s'han designat, seguint les èpoques i els medis, les viles i els pobles, les propietats i els camps, els rius i les muntanyes, ens fa comprendre millor l'ànima popular, les seves tendències místiques o realistes, els seus mitjans d'expressió" (Dauzat, 1971, p. 9). Al seu torn, Querol defensa, amb arguments fonamentats en la pròpia naturalesa de la disciplina, la necessitat d'unes actituds epistemològiques explícitament obertes. I és que, per a ell, "la toponímia estudia un material que conté tantes informacions que poden existir innumbrables maneres de recuperar-les, i que cap d'elles no ha de bandejar les altres; així, es deixa la porta oberta a possibilitats que ni se'ns haurien acudit i que des d'altres punts de vista són d'allò més evidents." (Querol, 1995, p. 65).

De la seva banda, Moreu-Rey a *Els nostres noms de lloc*, i Dorion, a *Les relations entre la toponymie et les autres sciences humaines*, dos textos relacionats d'una manera significativa amb la qüestió que ens ocupa, proposen una caracterització àmplia de l'objecte i l'abast de la toponímia. Una caracterització plantejada des de dues perspectives diferents, però convergents pel que fa al seu sentit essencial:

"La toponímia pertany a les anomenades ciències humanes, com ho són les diferents branques de la història, la història de l'economia i de les institucions, la sociologia i l'antropologia cultural, la geografia humana, la lingüística i la filologia (...). La toponímia utilitza bàsicament els serveis de tres altres ciències: la història, la lingüística i la geografia, però ha de recórrer també sovint a auxiliis suplementaris: l'epigrafia i l'arqueologia, l'arxivística i la paleografia, l'etnografia i el folklore, la psicologia social, la topografia, la botànica... Inversament, la toponímia ajuda i ajudarà cada dia més aquestes ciències. Ja és considerada com un dels molt útils auxiliars de la recerca humana. A poc a poc, la toponímia en particular com l'onomàstica en general, ha depassat l'estadi infantil on se la volia mantenir. Els estudis onomàstics al nostre país no havien passat, salvant tímides

incursions, de l'etapa atomística, o, en tot cas, simplement taxonòmica i classificatòria: recerca d'etimologies individuals, inclusió de topònims en períodes lingüístics o històrics. (...) Sembla arribat el moment de transcendir al grau superior de maduresa, on la toponímia i l'onomàstica poden ser considerades com a dedicacions majors d'edat entre les ciències de l'home, i no com a serventes pobres de la filologia o l'etimologia.”

(Moreu-Rey, 1982, p. 11)

“Recordem primerament que la toponímia, com nombroses ciències humanes, s'inscriu dins la doble dimensió de l'espai (la funció toponímica) i del temps (la memòria toponímica). La toponímia té, doncs, una relació essencial amb la geografia (els noms de lloc en són el vocabulari propi) i amb la història (en la mesura que els noms esdevenen el testimoni, enllà del temps, d'una determinada relació home-lloc). El nom de lloc és un signe lingüístic i, com a tal, interessa a la semiologia; és l'expressió de la percepció d'un comportament que implica la psicologia, sobretot la psicologia social. Finalment, l'anàlisi morfològica o semàntica del nom, tant el seu origen com en la seva evolució posterior, són cosa de la lingüística i de la psicolingüística, mentre que l'anàlisi sintètica o sinòptica de grans contingents de noms queda per al camp de la sociolingüística i pot desembocar en estudis pròpiament sociològics.”

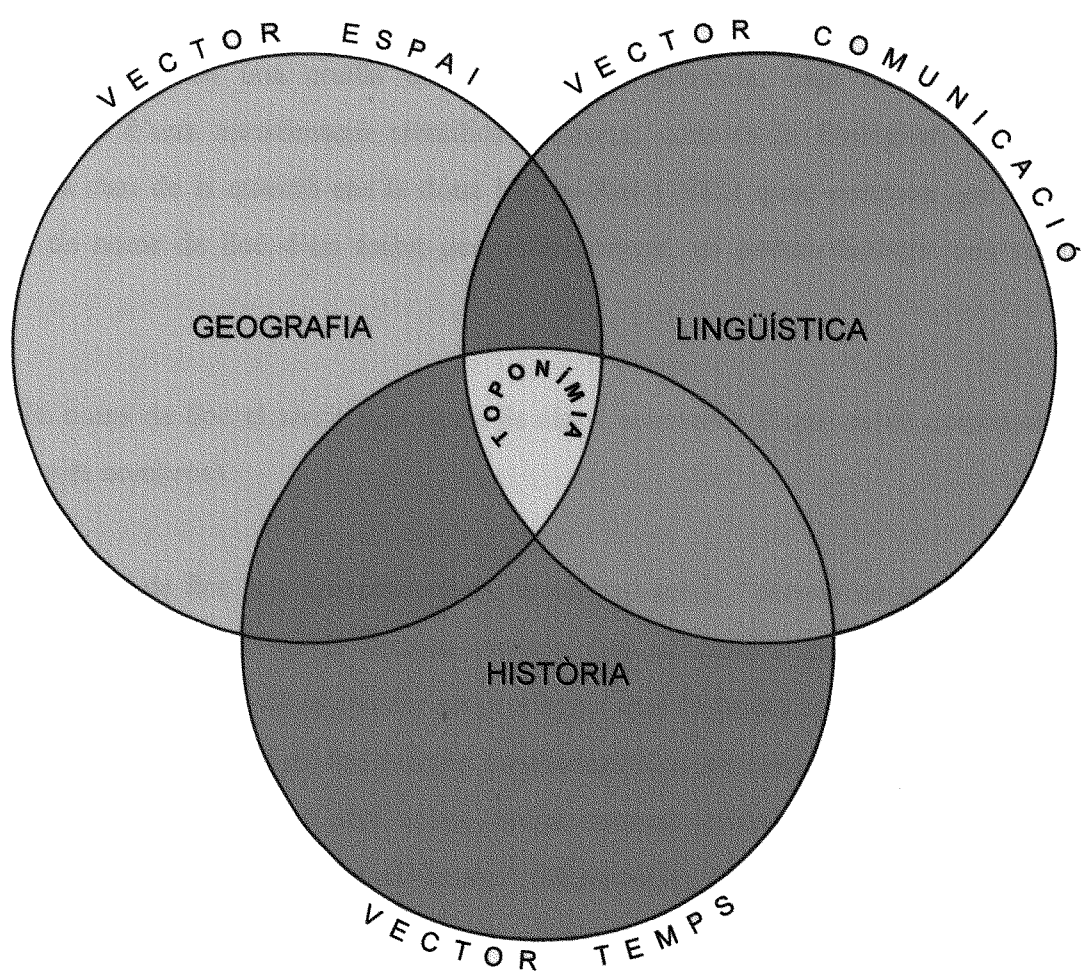
(Dorion, 1984, p. 103)

Com a complement d'aquest text, reproduïm a la figura 1.1 l'esquema que el mateix autor inclou a la pàgina 105 de l'article esmentat. En aquest esquema es proposa una manera d'entendre la toponímia com a disciplina situada en la intersecció (o cruïlla) de tres grans vectors: la geografia (*vector espai*), la història (*vector temps*), la lingüística (*vector comunicació*). Es tracta, senzillament, de l'expressió gràfica de l'argumentació que es desenvolupa tot al llarg del text.

1.2.2. La perspectiva lingüística i el seu caracter preeminent. Idoneïtat i insuficiències que presenta

L'estudi científic de la toponímia, i de l'onomàstica en general, ha començat en dates molt recents, i els especialistes coincideixen a assenyalar que els seus inicis no es remunten més enllà de mitjan segle passat (en aquest sentit, Coromines, 1965, i Moreu-Rey, 1982). Tot i això, el repàs de la bibliografia actualment disponible sobre la matèria deixa entreveure ben aviat que, tant en el nostre context com a nivell internacional, la

Figura 1.1. La toponímia, a cavall de la geografia, la lingüística i la història.

Font: Dorion, H. (1984), *Les relations entre la toponymie et les autres sciences humaines*, p. 105.

perspectiva lingüística o filològica ha predominat sobre totes les altres perspectives d'anàlisi. Els noms de lloc, per bé que d'una naturalesa reconeguda com a complexa i singular, i per bé que considerats com una matèria susceptible de ser estudiada per disciplines diverses, han estat abordats, d'una manera prevalent, des de l'òptica de la lingüística. I aquesta constatació la podem fer tant en relació amb el català com pel que fa a qualsevol altra llengua.

Davant una tal situació, l'observador gairebé es veu abocat a preguntar-se el perquè d'aquesta contradicció aparent: la raó que justifiqui el fet que, essent la toponímia una disciplina situada en una cruïlla de coneixements diversos, hagi donat peu a la preeminència d'una aproximació científica concreta, com és la filològica. En certa manera, la clau de la qüestió ens la dona Moreu-Rey (1982) quan constata que, en el conjunt de noms de lloc d'un àmbit geogràfic concret, es poden distingir dos grans grups:

- a) Els noms de lloc el sentit dels quals és clar i entenedor (i que solen constituir el grup més nombrós).
- b) Els noms de lloc que aparentment no tenen cap sentit, "perquè no corresponen a cap mot o expressió de la llengua parlada dins el quadre geogràfic i lingüístic estudiat". A continuació el mateix autor afegeix que "aquests topònims, en realitat, havien tingut un sentit en llenguatges desapareguts, o en conceptes estudiats. Se'ls anomena 'fòssils' perquè són antics noms comuns cristal·litzats o petrificats, i conservats alguns d'ells durant mil·lenaris" (Moreu-Rey, 1982, p. 13). (10)

La distinció que acabem de reportar, lluny de poder-la considerar com a trivial, té dues conseqüències immediates d'una transcendència indubtable en relació amb la nostra anàlisi: d'una banda, ens permet constatar que hi ha un nombre important de topònims que, tot i estar dotats d'una significació espacial particular, han presentat un interès d'estudi escàs (o, en tot cas, relatiu) per al filòleg, atès el seu caràcter de *mots transparents* (o sigui, equiparables, com a "fets lingüístics", als mots comuns de la llengua); d'altra banda, ens permet inferir que el segon grup de noms, els *mots no transparents* (anomenats també "fòssils", perquè representen la cristal·lització d'estadis

lingüístics pretèrits), signifiquen, per la seva pròpia naturalesa, un objecte d'estudi d'un interès excepcional per al filòleg, de cara a la investigació d'aspectes ignorats, o escassament coneguts, d'una llengua donada. És així com l'etimologia (entesa com a ciència que estudia la significació originària dels mots) es converteix en una ciència auxiliar fonamental per a l'estudi del segon grup de topònims esmentat; però també és així com podem constatar que l'estudi de la toponímia no s'exhaureix, ni de bon tros, en l'estudi i la recerca etimològica. A banda dels problemes etimològics, hi ha molts altres camps i facetes dels noms de lloc que poden ser abordats d'una manera fecunda des de diverses perspectives de la ciència.

1.2.2.1. Valoració, en particular, de la recerca etimològica

Des del punt de vista històric, la ciència etimològica es desenvolupa com a branca de la lingüística a partir de mitjan segle passat. A propòsit d'aquesta ciència, Benjamin W. Dwight, que és considerat com un dels seus precursors, escrivia el 1865 que “en aquest país [Estats Units], com també a Anglaterra i a França, i a tot arreu amb l'excepció d'Alemanya, l'estudi de l'etimologia vernacle i clàssica es troba en el mateix estadi groller i mancat de mètode, propi de les descobertes primeres i parcials, en què es trobaven la química o la geologia mitja centúria enrere” (Dwight, 1865, p. 277). Dwight escrivia això a *Modern Philology: its Discoveries, History and Influence*, una obra d'una gran significació a la seva època (i que en el nostre context cultural va ser donada a conèixer per Balari), la tercera part de la qual es titulava, significativament, “The science of Etymology”. En ella, l'autor feia una aferrissada defensa de la ciència etimològica, que qualificava com a “poesia fòssil, filosofia i història combinades” (p. 338), i de la qual reivindicava “el seu valor peculiar en l'entrenament de la ment per a la comunicació i la comunió amb altres ments”. És per això, conclouia Dwight, que l'etimologia s'acaba configurant com la “química del llenguatge” (Dwight, 1865, p. 345).

Tot i l'evolució experimentada per la ciència etimològica al llarg dels darrers cent cinquanta anys, correlativa en part al desenvolupament de les diverses subdisciplines de la lingüística, la problemàtica permanentment irresolta d'haver de treballar amb estrats lingüístics arcaics o fòssils provoca que la investigació toponomàstica de base filològica es mogui, en gran part, dins “un llenguatge farcit d'inseguretats, de propostes poc

fonamentades i d'especulacions constants" (Duarte, 1981, p. 79). A això mateix es referia un dels grans especialistes en etimologia dins les llengües romàniques, Joan Coromines, quan l'any 1973 assenyalava que "cal reconèixer, veritablement, que el desenvolupament de la toponomàstica en el món ha avançat menys d'allò que hom esperava a la primeria d'aquest segle" (Coromines, 1973, p. 193). En vista de la incertesa metodològica que se cerneix permanentment sobre l'etimologista, el mateix professor Coromines proposa, com a premissa bàsica per a la investigació etimològica en toponímia, la diversificació dels criteris d'anàlisi. En aquest sentit, a *Tópica hespèrica* enumera, com a criteris de referència, els que assenyallem a continuació:

1. La determinació de l'àrea geogràfica de les diferents llengües que han existit o que existeixen en un determinat territori.
2. Les terminacions característiques de les paraules.
3. Les lleis gramaticals.
4. La fonètica històrica.
5. Les formes documentals.
6. Els fonemes característics.
7. La comparació semàntica.
8. Les dades geogràfiques.
9. Les dades històriques.

(Coromines, 1972, I, ps. 130-156)

Tot i reconèixer la justesa i el rigor en què es fonamenta la proposta metodològica de Coromines, cal subratllar que totes les prevencions de mètode no exclouen, en qualsevol cas, la problemàtica inherent a l'estudi etimològic; és a dir, la problemàtica derivada d'haver de treballar amb "fòssils" o amb "reliquies" de la llengua (mots que han perdut virtualitat significativa en relació amb el sistema lingüístic vigent en un moment donat). En haver-se perdut la noció precisa del referent (o sigui, la seva "entitat significativa" plena), és evident que l'anàlisi etimològica sempre necessitarà recórrer, en una mesura més petita o més gran, a l'*especulació* (o sigui, a la formulació d'hipòtesis en múltiples direccions i a través del temps, en un sentit ampli). I, al nostre criteri, és la consciència d'aquesta incertesa, d'aquesta "inevitabilitat" de l'especulació, allò que ha portat alguns

lingüistes a formular una proposta metodològica diferenciada: l'estudi de l'*etiologia* dels topònims. Ens hi referirem a l'epígraf següent.

1.2.2.2. "Etimologia" i "etiologia" dels topònims

Moreu-Rey, en un treball de 1995, definia l'*etiologia* d'un topònim com l'estudi de les causes i les circumstàncies que l'han originat; més concretament, "l'examen dels factors que han permès, afavorit o obligat la generació d'un nom de lloc" (Moreu-Rey, 1995, p. 47). Es tracta, segons el mateix autor, d'un punt de vista que ens apropa a la "naturalesa" del topònim. Tot aprofundint en aquesta idea inicial, un altre autor, Xavier Terrado, assenyala que l'*etiologia* vol esbrinar les causes que han motivat el naixement d'un nom de lloc, mentre que l'*etimologia* pretén més aviat connectar el nom amb altres de preexistents (Terrado, 1994, ps. 59-60). A fi d'il·lustrar l'argumentació amb exemples, Terrado assenyala el cas del topònim *Sant Martí*, la difusió del qual està molt lligada a la particular devoció que es tenia per aquest cavaller-bisbe en els segles medievals; o bé el cas dels topònims *Miralles* i *Espills*, que segons el mateix autor no es poden explicar quan s'ignora la importància que tenien els senyals lluminosos, durant l'edat mitjana, a les terres de frontera. Per a Terrado, la consideració de factors com els esmentats no és tant l'objecte específic de l'*etimologia* com de l'*etiologia*, entesa aquesta segona perspectiva, malgrat tot, en un sentit complementari de la primera.

No dubtem que l'estudi de l'*etiologia* dels noms pot significar un gran avantatge de cara a aprofundir en la seva etimologia. Ara bé, sense negar la versemblança d'aquest plantejament, voldríem subratllar un aspecte que té relació amb el rerefons d'aquestes qüestions i que, a criteri nostre, no sempre és tingut prou en compte: la conveniència d'implicar, d'una forma conjunta, els diversos camps d'estudi que tenen una relació directa amb els noms, a fi d'assolir el coneixement més ampli i més profund possible sobre la seva *significació*. Això vol dir, a la pràctica, prendre en consideració tres grans perspectives: la que posa l'accent en l'estudi material del *nom* (i que, per simplificar, anomenem "lingüística" o "filològica"), la que se situa en la perspectiva del *temps* (i que denominem històrica) i la que se centra en els aspectes espacials, o relatius al *lloc* (i que anomenem "geogràfica").

A la pràctica, totes tres perspectives s'interrelacionen i presenten un grau elevat d'interdependència. És ben cert que cadascuna d'elles se situa en una dimensió epistemològica pròpia i fa ús d'uns aparells metodològics i de recerca diferenciats; però això no impedeix que la seva pretensió final (i convergent) sigui, en relació amb un nom donat, l'establiment o la descoberta de la seva "significació global" (una significació que equivaldria, per entendre'ns, a la "suma" de l'etiologia i l'etimologia d'aquest nom).

A reserva de reprendre el fil d'aquesta qüestió en un epígraf proper, creiem interessant de deixar-la apuntada aquí. I recordar, de passada, que tant la perspectiva filològica com la geogràfica o la històrica estan condicionades per unes limitacions que els són inherents i que l'estudiós es veu obligat a acceptar. No hi ha, a la pràctica, solucions "absolutes" per a afrontar problemes que deriven de la pròpia naturalesa (més transparent o més opaca) dels fets; sí que hi ha, tanmateix, la possibilitat d'enriquir una perspectiva d'anàlisi determinada amb la interrelació de variables procedents d'altres camps d'estudi. I, per al bé de la recerca i de la ciència en general, caldria que l'estudiós no perdés mai de vista aquesta possibilitat.

1.2.3. La perspectiva geogràfica en la toponímia: l'aportació d'un punt de vista centrat específicament en l'espai

Sobre la base de les consideracions fetes fins ara, ens proposem tancar aquest darrer apartat de l'epígraf 1.2. amb una reflexió sobre el paper que pot correspondre a la perspectiva geogràfica en relació amb la toponímia. Partint de la premissa que la toponímia se situa en una veritable "cruïlla de coneixements", i sense oblidar que per ara no ha estat aclarit del tot el paper que correspon a cadascuna de les disciplines implicades en aquesta cruïlla, ens plantejem quina aportació específica podem atribuir a la geografia. .

En general, i a fi d'enquadrar degudament la reflexió, direm que, segons la nostra opinió, hi ha un desconeixement bastant generalitzat de les potencialitats pròpies del punt de vista geogràfic a l'hora d'abordar la interrelació entre "territori" i "llengua". Observem-ho, per exemple, en el text que transcrivim a continuació. Es tracta d'un text escrit per

un lingüista, Carles Duarte, en el qual es fa referència a la problemàtica que representa, per a l'etimologista, desconèixer el contingut semàntic del nom de lloc:

“La toponomàstica, emperò, no pot comptar gaire sovint amb l'ajut del contingut semàntic del nom de lloc, que desconeixem. Heus ací una dificultat important. Si, posem per cas, nosaltres resolguéssim l'anàlisi toponímica de *Naranco* (conegut pic de la Serra dels Pics d'Europa) afirmant que, d'acord amb una certa tendència moderna d'anomenar-lo *Naranjo*, es tracta d'un derivat de 'naranja', cometriem un error considerable, car, com ens ha aclarit el professor Coromines, la veritable etimologia del mot és *NERANKOS, 'gegant', de l'indoeuropeu hispànic, format damunt la base indoeuropea comuna NER-, 'home, baró fort, potent, heroic'.”

(Duarte, 1981, p. 82)

No compartim, per la nostra part, que la toponomàstica no pugui comptar més que excepcionalment amb “l'ajut del contingut semàntic del nom de lloc”. Un tal supòsit pot ser excepcional per a l'estudiós dels noms en una perspectiva diacrònica (o sigui, per a l'interessat en l'origen remot d'un nom donat), però no pas per a la persona que s'acara amb els noms en tant que entitats lingüístiques referides al moment present; per a aquesta persona, qualsevol nom de lloc vigent té contingut semàntic, és a dir, un significat que es correspon amb la *concreció en l'espai que en aquest moment té el nom en qüestió*. “Significat” i “dimensió espacial” (o “transcendència espacial”) serien, des d'aquest punt de vista, expressions equivalents. Estudiar la dimensió espacial d'un nom de lloc voldria dir, des d'aquesta òptica, analitzar la *individualitat* d'aquest espai, la seva “diferenciació específica” respecte a la resta de l'espai. L'únic requisit previ per a l'anàlisi de l'“espai individualitzat” és l'explicitació de la coordenada temporal: és a dir, la *determinació del moment* al qual es fa referència. Per a l'etimologista, aquest “moment” és un punt del temps remot (i difícilment determinable): l'instant de l'origen del mot. Per al geògraf, en canvi, el moment de referència és l'“ara”, l'instant present. Al fil d'aquest raonament podem concloure que l'espai té, per a l'etimologista i per al geògraf, una dimensió temporal diferent. Al primer li interessa l'espai en tant que situat en un moment del temps més o menys llunyà: és l'espai que li permetrà descobrir la raó de ser originària del mot, la seva gènesi. Al segon, en canvi, li interessa l'espai en tant que realitat actual, perceptible, evident (o sigui, i fent salvetat de la tautologia, en tant que “realitat real”). Tots dos espais poden coincidir, o no: és ben normal que, al llarg del temps, l'entitat significativa, l'“espai individualitzat” a què fa referència un nom de lloc, canviï. Encara

que no coincideixin, tots dos espais interessin als dos estudiosos esmentats, però des de perspectives diferents: a l'etimologista li interessa l' "espai individualitzat" actual, a fi de tenir uns punts de referència que, tot i ser actuals, puguin donar llum a la seva immersió en el passat. Al geògraf li interessa l' "espai individualitzat" pretèrit: la seva interpretació del present sempre serà més acurada i precisa com més riques i variades siguin les dades de què disposi referides al passat. Per això podem dir que una perspectiva i l'altra s'imbriquen, s'interrelacionen i es fecunden mútuament. Per això, tornant a l'exemple de referència, cal que l'estudiós de l'etimologia del mot *Naranco* es fixi no tan sols en l'arrel remota del nom: valdrà la pena, també, que observi la fesomia, les característiques, la profunda individualitat d'aquesta muntanya. Serà aleshores quan descobrirà que, en relació amb totes les altres muntanyes del voltant, el Naranco es presenta com un veritable *gegant*: bastió de roca aïllat que s'aixeca sobre el petit llogaret muntanyenc de Bulnes. Segurament, i des de la perspectiva estricta de l'espai, una de les muntanyes més ben "individualitzades" i "diferenciades", respecte al seu entorn immediat, de tota la Serralada Cantàbrica.

En qualsevol cas, i més enllà de la literalitat de l'exemple esmentat, val la pena de recordar aquí, en el context de la reflexió sobre la interacció entre "llengua" i "territori" que hem fet més amunt, que la profunda imbricació entre un concepte i l'altre ha estat reiteradament assenyalada i posada de manifest, almenys pel que fa a l'àmbit de la llengua catalana, per alguns dels seus compiladors i investigadors moderns més destacats; ens referim, concretament, a Antoni M. Alcover i Joan Coromines. Respecte al primer, és especialment il·lustratiu el text titulat "Resum històric de l'obra del Diccionari", amb què Francesc de B. Moll encapçala el magne *Diccionari català-valencià-balear* (11). En relació amb el segon, val la pena consultar el treball de Joan Mascaró Passarius que fa de pòrtic al primer volum de l'*Onomasticon Cataloniae* (12). A banda d'aquests dos textos, als quals tindrem ocasió de referir-nos amb més profunditat en el capítol tercer de la tesi, ens sembla d'interès transcriure aquí un fragment d'un treball de Joan Coromines on queda ben explicitada, a parer nostre, la necessitat, per part de l'investigador, de treballar en aquestes qüestions des d'una òptica sensible a les interrelacions geogràfico-lingüístiques:

“Sovint l’aspecte del lloc ens guiarà vers el significat. No pot ésser casual que tots els indrets següents es trobin al costat d’un gran precipici o penya-segat: *l’Espà* (prop de Gósol), *Sant Salvador de les Espases* (prop d’Olesa de Montserrat), *la Torre de l’Espasa* (Centelles), *Castellsespasa* (Bassegoda), *Espades* (alt Berguedà), *Barranc de l’Espada* (Ports de Tortosa), *Coma-l’espada* (el cim més alt de la vall de Sant Nicolau, afluent de la de Boí), *Spatamala* (Torelló), *Serra d’Espadà*, prop d’Onda; és, doncs, una conclusió prudent creure que el llatí SPATHA, del qual coneixem en català les variants *espasa*, *espa* i *espada*, va tenir el mateix sentit que el seu derivat *espadat*.”

(Coromines, 1965, t. I, p. 18) (13)

1.3. Els noms de lloc i el problema de la significació

Hem tractat fins aquí els problemes conceptuals inherents a la noció de nom propi de lloc, i també la pluralitat d'aproximacions que admet una tal noció (amb un èmfasi particular en l'especificitat de l'aproximació geogràfica). Ens resta ara referir-nos, com a darrer punt clau d'aquest primer capítol, a una qüestió important però no menys problemàtica que les anteriors: la *dimensió significativa* del topònim. En altres paraules, i sense perdre de vista en cap moment el plantejament geogràfic que ens és propi, ens preguntarem sobre el possible "abast significatiu" del nom de lloc. Té significació, un topònim? Té, un topònim, valor "denotatiu" però no "connotatiu"? Fins a on pot arribar el "contingut semàntic" d'un topònim? Davant aquests interrogants, que han rebut respostes diferents -a vegades, diametralment oposades- par part d'autors diversos, formularem una sèrie de consideracions, degudament argumentades, tot procurant no caure en la inadequació d'un plantejament científicista. Una vegada més, som conscients que aquest terreny constitueix el camp d'investigació per excel·lència de la semàntica i la semiòtica, i que seria forassenyat, per part nostra, pretendre obrir-hi alguna línia d'anàlisi inèdita des de la geografia (o, més concretament, des de la "toponomàstica geogràfica"). Lluny d'aquest plantejament, el nostre objectiu és, ara mateix, aprofitar el marc específicament geogràfic en què ens movem per a fer algunes acotacions sobre unes qüestions que, a més d'una dimensió lingüística, en tenen una de geogràfica. Si més no, unes tals acotacions ens han de servir com a punt de referència a nosaltres mateixos, de cara al desenvolupament dels capítols següents i de la tesi en conjunt.

En qualsevol cas, val la pena de remarcar, també, que en aquest epígraf reprenem el fil de les argumentacions que fèiem a l'apartat 1.2.3. ("*La perspectiva geogràfica en la toponímia: l'aportació d'un punt de vista centrat específicament en l'espai*"). Si bé aleshores es tractava de fonamentar la validesa de l'enfocament geogràfic en l'estudi dels noms de lloc, ara, en una perspectiva més específica, ens plantegem essencialment, com ja hem tingut ocasió d'indicar, l'anàlisi de la dimensió semàntica del topònim. Una dimensió que, en tot cas, ha de ser inevitablement geogràfica: senzillament, perquè no hi pot haver "significat" del topònim fora de l'espai.

1.3.1. Consideracions sobre la “significació” dels noms de lloc

La qüestió de la “significació” dels noms de lloc s’ha de situar dins el marc més general de la problemàtica de la significació dels noms propis, i està molt lligada amb una temàtica que ja hem tingut ocasió d’abordar amb anterioritat, que és la *naturalesa* del nom propi i la difícil distinció entre “nom propi” i “nom comú”. El tema que ara ens ocupa ha estat una qüestió llargament debatuda entre els especialistes, i no es pot pas dir que, actualment, hagi deixat de ser controvertida. Un dels autors més reiteradament citats a propòsit del problema, Ullmann, s’hi refereix amb profunditat a *Semántica. Introducción a la ciencia del significado*. Aquest autor, en referir-se als criteris per a la distinció entre nom propi i nom comú, ens ve a dir que un criteri particularment determinant és el de la *significació*: “La diferencia esencial entre los nombres comunes y los propios estriba en su función: los primeros son unidades significativas; los segundos son meras *marcas de identificación*.” (Ullmann, 1967 p. 87; la cursiva és nostra). És a dir, Ullmann ens ve a dir, resumidament, que els noms comuns “signifiquen”, mentre que els noms propis no ho fan; tan sols “identifiquen”. En realitat, allò que fa Ullmann és expressar amb altres paraules una doctrina que, com aquest mateix autor reconeix, va formular per primer cop el filòsof anglès John Stuart Mill, a l’obra *A System of Logic*, i que ha estat seguida posteriorment per nombrosos autors, algunes vegades amb matisos o variacions (Frege, per exemple, parla de “sentit” i de “referència”, i considera que els noms propis són essencialment referencials; així mateix, per a Lyons els noms propis no són posseïdors de sentit) (14).

A reserva d’entrar més a fons en la qüestió al subepígraf següent, a propòsit de la distinció entre “denotació” i “connotació” en relació amb els topònims, volem deixar establert en aquest punt que, tot i la controvèrsia que se suscita entorn de les funcions “significativa” i “identificativa” dels noms propis -i, en particular, dels topònims-, són nombrosos els autors que, d’una manera directa o indirecta -i, sovint, sense entrar en cap mena d’anàlisi teòrica prèvia- accepten que aquestes entitats lingüístiques que anomenem noms propis tenen un determinat “contingut significatiu” (o “significat”, o “càrrega semàntica”. Tot situant-se, precisament, en el “pla del contingut del nom propi” (per bé que en el marc de l’onomàstica literària), Christian Ionescu ens recorda que “A la teoria més corrent (...), en el sentit que el nom propi és un simple índex, una etiqueta que

designaria sense significar -és a dir, que no és un signe lingüístic-, s'oposa *no tan sols la idea que el nom propi és un "signe com qualsevol altre, sinó també la idea que aquest signe pot ser nucli de l'anomenat fenomen d'"hipersemançicitat", tret característic de la paraula poètica*" (Ionescu, 1993, p. 306) [La cursiva és nostra]. En una línia propera, per bé que en un pla de discurs diferent, se situen Josep Moran quan assenyala que "El significat d'un nom propi no és pas el sentit etimològic d'origen, sinó la realitat sincrònica i actual que denomina" (Moran, 1996, p 5), i Maria Àngels Vidal Colell, quan afirma que "La significació de 'Barcelona' és 'la ciutat anomenada Barcelona'" (Vidal, 1993, p. 467).

Per part nostra, i en relació amb el nostre estudi, acceptem expressament les consideracions dels autors a què ens hem referit en el paràgraf anterior (i deixem per a un altre capítol la possibilitat de traslladar el concepte d'"hipersemançicitat", esmentat per Ionescu, al context del territori); de fet, l'anàlisi global que ens plantejem en aquesta tesi no tindria massa sentit si consideréssim els noms de lloc com unes entitats lingüístiques desproveïdes de significació. En aquest sentit, ens sembla necessari de remarcar la coincidència del nostre plantejament amb el de Dorion, sobretot pel que fa a la interacció entre l'"acte de nomenar" i la "localització" d'un lloc a l'espai:

"Donar nom a un lloc és escollir un signe que permetrà, al nivell de la comunicació, localitzar dins l'espai un lloc determinat. Aquest signe, parlat abans que escrit, és un semantema, una unitat de sentit que es deriva de l'acte de nomenar, que és, al seu torn, l'expressió d'un report (de percepció, d'afecció, de possessió o fins i tot de temor o de cobdícia) entre el "nominant" i el lloc nomenat."

(Dorion, 1984, p. 103). [La cursiva és nostra]. (15)

1.3.1.1. Els noms de lloc en relació amb la dicotomia "connotació"/"denotació" (16)

Stephen Ullmann, a l'obra citada més amunt, fa referència al criteri de la "denotació enfront de la connotació", com una de les maneres de distingir entre noms comuns i noms propis. En concret, Ullmann, seguint també Stuart Mill en aquest punt, assenyala com a privativa dels noms propis la denominada "denotació" (o funció o valor denotatiu), mentre que la denominada "connotació" (o funció o valor connotatiu) és

pròpia dels noms comuns: “Los nombres propios, según Mill, no son connotativos: denotan a los individuos que son llamados por ellos, pero no indican ni implican ningún atributo como perteneciente a estos individuos.” (Ullmann, 1967, p.84)

A parer nostre, i centrant-nos específicament en el subconjunt dels noms propis que són els noms de lloc, la cosa no és, almenys en aquest camp concret, tan senzilla (o, més ben dit; tan “dicotòmicament” senzilla). En principi, des de la perspectiva de l’anàlisi geogràfica, la qüestió presenta un doble vessant: és a dir, d’una banda, es poden considerar els topònims només des del paràmetre de l’‘espai’; d’altra banda, es poden considerar des del doble paràmetre de l’ ‘espai’ i del ‘temps’. Ho tractarem seguidament, de manera separada.

Des del paràmetre exclusiu de l’ ‘espai’, la qüestió sembla, en principi, meridianament clara: si partim de la base que *qualsevol* topònim en vigor significa *alguna cosa*, haurem de concloure que no té sentit, en aquest cas, parlar de connotació i de denotació: un concepte coincideix amb l’altre; el nom (com a fet lingüístic) ‘denota’ i a la vegada ‘connota’ allò a què fa referència, és a dir, un determinat *lloc*. Que un nom “signifiqui” un lloc pot semblar molt forçat des del punt de vista estricte de la semàntica (o de la lingüística); però no ho és tant si partim de la base que, per a la geografia, la correspondència entre nom i lloc es pressuposa sempre. Quan el geògraf situa un nom de lloc en un determinat punt d’un mapa vol dir, si no s’hi diu res més, que “aquell nom de lloc”, identifica, singularitza, designa i referencia el “lloc (o espai) concret” representat i individualitzat en el mapa. La correspondència entre “nom” i “lloc” ens apareix tan explícita i tan evident, en aquest cas, que no ens sembla desmesurat considerar que el nom “significa” el lloc.

Ara bé, pensem que una altra cosa és abordar el problema des del doble paràmetre de l’espai i el temps. En concret, la introducció aquí de la dimensió temporal complica la qüestió, perquè, com hem tingut ocasió d’assenyalar, el paràmetre “espai” del topònim està subjecte a possibles modificacions al llarg del temps: no significa el mateix el topònim *Matadepera* en el seu origen (en què, com ens indiquen els etimòlegs, es volia fer referència a un lloc caracteritzat per la presència de bosc i de roques -el *bosc de la pedra*, concretament-) (17), que en l’actualitat, en què el seu significat és el “poble” de

Matadepera (per més que el dit poble estigui situat en un context físic, el massís de Sant Llorenç del Munt, caracteritzat per la presència de cingles rocosos envoltats de bosc). En el cas de l'exemple que esmentem, doncs, podem concloure que el topònim *Matadepera*, considerat en la perspectiva espacio-temporal, “denota” una cosa (un poble o nucli de població, per bé que tal “denotació” no ha estat la mateixa al llarg dels segles), però en “connota” una altra (un lloc caracteritzat per la presència de bosc i de roques); una tal “connotació”, que ha quedat fossilitzada en el nom actual del poble, només pot ser esbrinada amb seguretat a través de l'estudi etimològic i històrico-documental; és a dir, a través de l'estudi del passat (història), més que no pas a través de l'estudi del present (geografia).

1.3.1.2. Entorn de la “funció descriptiva” dels noms de lloc

Parlar de la dimensió significativa de la toponímia és parlar, també, de la seva possible funció descriptiva; o, dit d'una altra manera, de la consideració dels noms de lloc com a “descripcions”. De fet, des de la perspectiva de la geografia (disciplina que tradicionalment ha estat presentada com la “descripció de la Terra”) aquesta equiparació pot semblar aventurada, però el cert és que, per part dels especialistes en el llenguatge, és normal de plantejar aquesta correlació -sobretot, en el context del debat sobre la naturalesa del nom propi. Com assenyala Josep Ferrater,

“Hi ha noms considerats propis que són descripcions (el Montblanc) i d'altres que poden considerar-se semidescripcions (la Nicolasa). ¿És legítim seguir considerant-los com a noms propis? La distinció entre noms propis i descripcions ha suscitat moltes perplexitats, fins i tot després d'haver-se fet tot el possible per “desemmascarar” certs suposats noms propis, que han resultat ser, o haver estat, descripcions.”

(Ferrater, 1970, p. 186)

En aquest punt, i abans d'avançar més en els raonaments, una pregunta ve a tomb: què hem d'entendre per descripció? El mateix Ferrater ens remet a la denominada “Lògica de Port-Royal” per explicar que “la definició menys exacta que s'anomena descripció, és la que proporciona certs coneixements d'una cosa pels accidents que li són propis, i que la determinen el suficient per donar alguna idea que permet discernir-la d'altres.” (Ferrater,

1979, p. 759) (18). Si tractem de traslladar aquesta noció de descripció -en els termes en què ha estat caracteritzada- al pla de la geografia, i convenim que “és descripció allò que proporciona uns certs coneixements d’un territori a partir dels trets que li són propis, i que permeten individualitzar-lo i distingir-lo respecte a d’altres territoris”, haurem de concloure no tan sols que la descripció és un mètode imprescindible per a la formació d’allò que anomenem “coneixement geogràfic”, sinó també que, en la formació d’aquest coneixement, els noms de lloc (en tant que “descripcions de lloc”) hi poden tenir un protagonisme de primer ordre (19).

Que els noms de lloc (o, més concretament, una part important dels noms de lloc) tinguin una determinada càrrega descriptiva, o que puguin ser considerats com a “descripcions”, no impedeix que puguem fer el raonament a la inversa; és a dir, puntualitzar que no sempre que ens trobem davant un nom de lloc d’aparença pretesament descriptiva hem de creure que, en efecte, existeix realment aquesta descripció. El mateix exemple que cita Ferrater en parlar dels noms propis que són descripcions (el *Montblanc*) ens serveix per a fonamentar aquesta última argumentació: podem considerar que el topònim *Montblanc* és descriptiu quant al fet de referir-se a una muntanya dels Alps (precisament, la més alta, amb 4.807 m), en què la presència de grans geleres en els seus vessants la caracteritza semànticament com a “muntanya blanca”, però no és tan clar, en canvi, que es pugui considerar com a descriptiu el topònim *Montblanc* referit a la ciutat catalana, capital de la Conca de Barberà. En aquest cas ens trobem amb l’aparent paradoxa d’una muntanyeta o petit turó, sobre el qual s’ha edificat la ciutat, que originàriament tenia una fesomia blanquinosa: un motiu prou singularitzador com per justificar el nom *Montblanc*, que apareix a la documentació medieval (*Montblanc*, 1180; *Monte albo*, 1194 i 1202; *Munt blanc*, 1259; *Muntblanc*, 1359). Però si, en el seu moment, el topònim era descriptiu, més difícil seria ara poder-lo considerar com a tal, ja que la fesomia d’aquell accident muntanyós ha passat a ser més aviat rogenca, per causa d’un procés natural de descomposició de l’originària argila blanquinosa (vegeu, al respecte, Coromines, *OnoCat*, V, p. 334 i Català, 1965, p. 689)